

Iskustvo viktimizacije na internetu kod djece i mladih - pregled suvremenih spoznaja

Čališ, Nikolina

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:133179>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-13**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
**Iskustvo viktimizacije na internetu kod djece i mladih –
pregled suvremenih spoznaja**

Nikolina Čališ

Zagreb, rujan, 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad
**Iskustvo viktimizacije na internetu kod djece i mladih –
Pregled suvremenih spoznaja**

Nikolina Čališ

Mentor: prof. dr. sc. Neven Ricijaš

Komentorica: dr. sc. Sabina Mandić

Zagreb, rujan, 2023.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Iskustvo viktimizacije na internetu kod djece i mladih-pregled suvremenih spoznaja* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Nikolina Čališ

Zagreb, rujan 2023.

Zahvala

Zahvaljujem svojim mentorima, Nevenu Ricijašu i Sabini Mandić na neiscrpnim savjetima i vođenju kroz proces pisanja ovog rada.

Također, mnogo sam zahvalna svojoj obitelji koja mi je omogućila obrazovanje i bila neizmjerne podrška tijekom svih ovih godina. Hvala prijateljima i novim poznanstvima koji su godine studiranja učinili lakšim i zabavnijim.

SAŽETAK

Iskustvo viktimizacije na internetu kod djece i mladih – pregled suvremenih spoznaja

Studentica: Nikolina Čališ

Mentor: prof. dr. sc. Neven Ricijaš

Komentorica: dr. sc. Sabina Mandić

Program/modul: Socijalna pedagogija/Djeca i mladi

Cyberbullying je naziv za nasilje koje se odvija putem interneta i kao takvo uključuje korištenje nekog oblika tehnologije, odnosno interneta. Premda se radi o obliku virtualnog nasilja, postoji neravnoteža moći između počinitelja i žrtve jer je u većini slučajeva počinitelj anonimn, što otežava razotkrivanje njegovog identiteta. Ponavljanje te kontinuirana prijetnja još je jedan element cyberbullyinga, uz veći opseg publike nego kod običnog nasilja, budući da je internet mjesto stalnog i bržeg protoka informacija pa se glasine mnogo brže šire. Nadalje, puno je teže izaći iz ovakve vrste nasilja budući da je internet stalno dostupan i zapravo ne nudi sigurno utočište (kao što je primjerice dom kod nekih drugih oblika nasilja). Primarna svrha cyberbullyinga je nanijeti štetu i bol drugoj osobi, bila ona emocionalna ili fizička.

Nasilje preko interneta može se javiti u mnogo različitih oblika poput vrijeđanja porukama, širenja glasina, objavljivanja neistina, lažnog predstavljanja, krađe lozinka, slanje, primanje te prosljeđivanje nećijih eksplicitnih fotografija ili videozapisa, zatim mamljenje djece na pornografske sadržaje radi zadovoljavanja spolnih potreba ili se mogu javiti zastrašivanje i razne prijetnje. Zbog specifičnih obilježja ovakvog tipa nasilja, puno teže ga je uočiti kao i spriječiti. Napredovanjem interneta i tehnologije, otvaraju se nove mogućnosti za počinitelje ovakve vrste nasilja. Cilj ovog rada je prikazati prevalenciju i učestalost iskustva viktimizacije djece i mladih na internetu proučavanjem domaće i inozemne literature te različitih istraživanja na ovu temu, kao i teorija koje objašnjavaju vjerojatnost razvoja nasilnog ponašanja, odnosno iskustva viktimizacije u cyber prostoru. Također će se prikazati i kaznenopravni elementi postupanja prema počiniteljima/žrtvama cyber nasilja u Hrvatskoj. Završni dio rada usmjerit će se na preventivne i tretmanske intervencije namijenjene sprječavanju elektroničkog nasilja te davanju podrške žrtvama.

Ključne riječi: cyberbullying, učestalost, prevalencija, viktimizacija, djeca, mladi.

ABSTRACT

The experience of victimization on the Internet among children and young people – an overview of contemporary knowledge

Student: Nikolina Čališ

Mentor: Prof. Neven Ricijaš, PhD

Co-mentor: Sabina Mandić, PhD

Program/module: Social pedagogy/Children and youth

Cyberbullying is the term used to describe violence perpetrated via the internet and as such involves the use of some art of technology, i.e. the internet. While it is art of virtual violence, there is art of imbalance of power between the perpetrator and the victim since, in most cases, the perpetrator remains anonymous, making it difficult to uncover their identity. Repetition and continuous threat are additional elements of cyberbullying. There is larger audience compared to regular violence due to the internet's constant and rapid flow of information, allowing rumors to spread quickly. Furthermore, escaping from this type of violence is much harder as the internet is always accessible and doesn't offer a safe haven (unlike some other forms of violence, such as being able to seek refuge at home). The primary purpose of cyberbullying is to cause harm and pain to another person, whether emotional or physical.

Online violence can take various forms, such as sending offensive messages, spreading rumors, publishing falsehoods, impersonation, password theft, sending, receiving, or forwarding explicit photos or videos, luring children into pornographic content for sexual gratification, or using intimidation and various threats. Due to the specific characteristics of this type of violence, it is more challenging to detect and prevent. As the internet and technology advance, new opportunities arise for perpetrators of this type of violence. The aim of this paper is to present the prevalence and frequency of victimization experiences of children and youth on the internet by studying domestic and foreign literature, various research on this topic, as well as theories explaining the likelihood of developing violent behavior or experiencing victimization in the cyber space. It will also portray the criminal elements of dealing with perpetrators/victims of cyber violence in Croatia. Art of this paper will focus on preventive and treatment interventions aimed at preventing electronic violence and providing support to victims.

Key words: cyberbullying, frequency, prevalence, victimization, children, young people.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Definiranje ključnih pojmova	2
2.1 Definicija elektroničkog nasilja i viktimizacije na internetu	2
2.2. Elektroničko nasilje nasuprot tradicionalnom vršnjačkom nasilju	5
3. Vrste i modaliteti elektroničkog nasilja.....	8
3.1 Klasifikacija elektroničkog nasilja prema Nancy Willard	11
3.2 Novi oblici elektroničkog nasilja.....	13
4. Teorije razvoja nasilnog ponašanja na internetu.....	16
4.1 Teorije koje objašnjavaju zašto netko postane počinitelj	16
4.2 Teorije koje objašnjavaju zašto netko postane žrtva.....	20
5. Prevalencija viktimizacije na internetu kod djece i mladih.....	22
6. Obilježja počinitelja i žrtava elektroničkog nasilja.....	31
6.1 Obilježja žrtvi	31
6.2 Obilježja počinitelja.....	33
7. Posljedice iskustva viktimizacije na internetu.....	36
8. Preventivne i tretmanske intervencije	39
8.1 Preventivne intervencije.....	39
8.2 Tretmanske intervencije	44
9. Zaključak	46
10. Literatura.....	49

1. Uvod

Razdoblje unazad 10 do 15 godina obilježeno je naglom ekspanzijom dostupnosti i pristupačnosti interneta, što je posljedično dovelo i do širenja njegovih mogućnosti. Internet nam omogućuje stvari koje je u stvarnom svijetu skoro nemoguće zamisliti, a to je da se samo u par klikova možemo vidjeti s drugom osobom koja je na suprotnom kraju svijeta, kao i da imamo mogućnost dobiti informacije o bilo čemu što nam je na umu i to u svako doba dana i noći, neovisno o tome gdje se nalazili. Nadalje, puno više ljudi vidjet će oglas na internetu nego na papiriću koji je zalijepljen na stupu ulične rasvjete što je rezultat lake globalne dostupnosti informacija na internetu velikom broju ljudi, budući da online oglasi ne zahtijevaju fizičku prisutnost osobe u nekom prostoru već samo pristup online sadržaju putem digitalnih uređaja. Tome u prilog idu rezultati koje je dobila Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba (2019) provodeći istraživački projekt pod nazivom „Društvena online iskustva i mentalno zdravlje mladih” koji potvrđuju kako 99.5% adolescenata ima pristup internetu u svojim domovima, čak 95.1% na mobilnim uređajima, a 77.9% u školama. Isto tako, rezultati pokazuju da svaki treći adolescent internet koristi od 3 do 5 sati, a svaki peti čak preko 5 sati dnevno. Unatoč dobnoj granici od 13 godina za otvaranje profila na društvenim mrežama, 30% adolescenata otvorilo ga je prije svoje 10. godine života, što ukazuje na nedovoljno stroge kriterije nadziranja mladih na internetu (Poliklinika za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba, 2019). Kao što vidimo, mladi su izrazito prisutni u virtualnom okruženju, a uslijed pandemije još i više. Projektom deShame utvrđeno je da 26% mladih koristi internet češće nego prije pandemije te 22% njih ističe da ga koristi u još većoj mjeri nego prije pandemije makar su izvijestili o prevelikoj upotrebi i prije pandemije (Ramljak i sur., 2022). Premda internet ima brojne prednosti, moramo biti svjesni određenih rizika koji se u virtualnom okruženju mogu pojaviti, između ostalog raznih neprihvatljivih ponašanja i elektroničkog nasilja (*cyberbullyinga*).

Premda su djeca i adolescenti najaktivnija društvena skupina koja koristi digitalne medije, shodno tome imaju i veću mogućnost postati sudionicima elektroničkog nasilja. Stoga se ovaj rad kroz pregled raznih recentnih inozemnih i domaćih istraživanja usmjerava na iskustva viktimizacije na internetu kod djece i mladih. Kao uvod u cjelinu, ponajprije će se objasniti definicija elektroničkog nasilja i njegovih posebnih obilježja kao i viktimizacije na internetu. Nadalje, uslijedit će usporedba koja će prikazati sličnosti i razlike između tradicionalnog

vršnjačkog i elektroničkog nasilja. Kako bismo znali na koje sve načine mladi mogu biti viktimizirani na internetu, rad će ponuditi opći prikaz vrsta i modaliteta *cyberbullyinga* te klasifikacijsku podjelu prema poznatoj defektologinji, ujedno direktorici Centra za sigurno i odgovorno korištenje interneta, Nancy Willard. Osim toga, prikazat će se noviji, suvremeniji oblici elektroničkog nasilja, u kojima mladi mogu biti viktimizirani tijekom online igara ili tijekom raznih izazova na društvenim mrežama. Iduće poglavlje obuhvatit će teorije nastanka i razvoja nasilnog ponašanja na internetu te objasniti proces kako počinitelj može postati žrtva i obrnuto. Slijedom toga, prikazat će se psihološka obilježja počinitelja i žrtava koje su viktimizirane. Nadalje, iskustva viktimizacije na internetu kod djece i mladih bit će prikazana kroz prevalenciju i učestalost mladih koji su doživjeli određenu vrstu viktimizacije te kroz psihosocijalne posljedice istoga. Naposljetku, rad će prikazati učinkovite intervencije raznih preventivnih i tretmanskih programa usmjerenih suzbijanju nasilja na internetu te ponuditi praktične smjernice kako ostati zaštićen u virtualnom svijetu.

2. Definiranje ključnih pojmova

2.1 Definicija elektroničkog nasilja i viktimizacije na internetu

Elektroničko nasilje definira se kao zlonamjerna i ponavljajuća radnja kojoj je cilj povrijediti i nanijeti štetu drugoj osobi pritom koristeći informacijsku i komunikacijsku tehnologiju poput mobilnih uređaja, laptopa ili računala (Hinduja i Pachin, 2014). Sličnu definiciju navode Kowalski i sur. (2018) koji govore da je riječ o namjernom i ponavljajućem elektroničkom maltretiranju ili uznemiravanju koje se provodi putem interneta, društvenih medija, mobilnih telefona ili drugih digitalnih tehnologija. Nadalje, Willard (2007, prema Batori i sur. 2020) elektroničko nasilje opisuje kao slanje prijetećih poruka kroz korištenje digitalnih tehnologija kako bi se žrtvi izazvali problemi socijalne i psihološke prirode. Smith i sur. (2008, prema Batori i sur., 2020) ga opisuju kao namjerno, agresivno i repetitivno ponašanje koristeći internet, koje može djelovati prema pojedincu ili grupi koji se ne mogu lako zaštititi. Hinduja i Patchin (2014) govore kako je *cyberbullying* javnozdravstveni problem koji ozbiljno može ugroziti mentalno zdravlje pojedinaca, društvene odnose kao i akademski uspjeh. Na kraju, koji god termin bio upotrijebljen, on podrazumijeva korištenje razne tehnologije, bilo da je riječ o mobilnim uređajima, računalima, tabletima, online kamerama ili drugim uređajima (Ciboci, 2014). Pregledom literature, utvrđeno je da se za ovu vrstu nasilja koristi nekoliko sinonima, a

to su: *cyberbullying*, zlostavljanje preko interneta ili mobitela, elektronički *bullying*, virtualno zlostavljanje ili nasilje preko interneta ili mobitela (Buljan Flander i sur., 2010).

S druge strane, Popović Ćitić (2009, prema Kontić, 2017) ovu vrstu nasilja svrstava u specifičan oblik vršnjačkog nasilja koje se realizira upotrebom informacijsko-komunikacijskih tehnologija, ponajprije mobilnih uređaja te računala. Zatim, prema autorima O'Keeffe i Clacke-Pearson (2011, prema Meštrović, 2021) elektroničko nasilje obuhvaća namjerno korištenje digitalnih medija kojemu je svrha prijenos negativnih, sramotnih i često lažnih informacija o pojedinoj osobi. Pettalia i sur. (2013) smatraju kako je *cyberbullying* svaki oblik komunikacije putem interneta ili mobilnih uređaja, a u kojem je osoba napadnuta od strane pojedinca ili skupine. Dooley i sur. (2009, prema Kontić, 2017), te Vandebosch i Cleemput (2008, prema Kontić, 2017) žele istaknuti da je dovoljna jedna agresivna akcija učinjena putem informacijsko-komunikacijskih tehnologija da se protumači kao elektroničko nasilje.

Mnoštvo različitih definicija nosi zajedničko obilježje korištenja raznih tehnologija koje predstavljaju alat kojim se dolazi do cilja povrede druge osobe, što je i osnovno obilježje ove vrste nasilja. Stoga se ova vrsta nasilja može odvijati putem interneta upotrebom različitih društvenih mreža, raznih chatova, blogova, videa ili e-mailova. Sve one omogućavaju počinitelju sakrivanje identiteta. Upravo zbog izostanka izravnog kontakta licem u lice koje je prisutno uživo, kod ove vrste nasilja, smanjena je svijest o nanesej boli i šteti drugome, što posljedično umanjuje osjećaj empatije prema žrtvi (Mandarić, 2012). Ono što internetsko zlostavljanje čini toliko opasnim je što ga svatko može počinuti bez suočavanja sa žrtvom. Nije potrebna posebna fizička snaga ili brzina, dovoljno je samo posjedovanje mobitela ili računala te spremnost za „teroriziranje“ druge osobe.

S druge strane, viktimizacija na internetu objedinjuje različite aktivnosti interneta u kojima je pojedinac doživio iskustvo zlostavljanja, odnosno u ulozi je žrtve (Tokunaga, 2010). Očito je da viktimizacija dolazi kao posljedica aktivnosti *cyberbullyinga* (Malaki, 2020). Pregledom literature, razvidno je da ne postoji jasna definicija koja opisuje viktimizaciju na internetu. Prema tome, razvoj interneta i upotreba elektroničkih uređaja omogućila je novi način vršnjačke viktimizacije, u ovom kontekstu *cyberbullyinga*. Postoji mnoštvo načina na koje žrtve mogu biti viktimizirane, a svi ti načini zapravo tvore elektroničko nasilje. Najveći problem se javlja kada žrtve ne prijavljuju ono što su doživjele, kada ne govore svojim bližnjima, roditeljima ili učiteljima o porukama koje primaju ili o određenom uvredljivom

sadržaju koje vide na internetu, a odnosi se na nekoga drugoga. Često se radi o nepovjerenju u druge, ali i strahu kojeg mladi osjećaju kada bi nekoga otkrili u njegovim namjerama. Tokunaga (2010) ističe kako je internetska viktimizacija zapravo slična onoj tradicionalnoj vršnjačkoj, s obzirom na to da ostavlja trajne negativne posljedice na žrtvino svakodnevno funkcioniranje.

Različiti autori (Hinduja i Pachin, 2014; Kowalski i sur., 2018; O'Keeffe i Clacke-Pearson, 2014) u svojim definicijama ističu da je elektroničko nasilje repetitivna nasilna radnja. Takvu ponavljajuću radnju možemo pronaći u dvije situacije. Prva situacija je kada počinitelj više puta pošalje poruke prijeteći žrtvi, a druga situacija se odnosi na to kada počinitelj formira grupe mržnje u kojoj se brzo šire informacije te žrtva iznova proživljava negativne posljedice sramoćenja i omalovažavanja koje trajno ostaju bez obzira na to što se nasilna radnja nije ponavljala (Dooley i sur., 2009, prema Kontić, 2017). Suština *cyberbullyinga* je činjenje ponavljajućeg agresivnog ponašanja prema osobama koje se nisu u stanju same zaštititi, dok međusobno postoji veliki nerazmjer moći između žrtve i počinitelja (Kontić, 2017). Prema Mihaljević i Komljenović (2017) cilj ovakvog ponašanja je uznemiriti, povrijediti ili na bilo koji način nanijeti negativne posljedice pojedincu ili skupini koji su nemoćni zaštititi se.

Iz svega spomenutog, možemo reći da se radi o nasilnom ponašanju u kojem se koristi tehnologija kao alat pomoću kojeg se dolazi do cilja, a ono se odnosi na povrjeđivanje nekoga, zastrašivanje ili lažno predstavljanje, što posljedično dovodi do oduzimanja nečijeg internetskog profila, zatim primanje te prosljeđivanje tuđih fotografija čijim se slanjem ugrožava pojedina osoba te direktno obraćanje i ostavljanje uvrjedljivih komentara na tuđi račun.

Definiranje pojma elektroničnog nasilja vrlo je složeno iz razloga što može predstavljati poseban fenomen ili se pak može smatrati podvrstom nasilnog ponašanja. U tom smislu, kada bi se elektroničko nasilje promatralo kao podvrsta nasilnog ponašanja, javljalo bi se zajedno sa „tradicionalnim“ vršnjačkim nasiljem (Borić-Letica, 2019). Nadalje, neka ponašanja ili napisane riječi na internetu nemaju primarni cilj nekoga povrijediti, no bez obzira na to mogu ostaviti negativne posljedice. Primjerice, netko može napisati komentar ili postaviti određeni sadržaj na društvene mreže koji ne mora imati namjeru povrjeđivanja, no zbog izostanka neverbalne komunikacije, osoba to može protumačiti kao napad ili uvredu (Strabić i Milaković, 2016). Poruke bez namjere nasilja, ismijavanja ili zastrašivanja također mogu povrijediti jer nemaju svi ljudi istu percepciju kao ni razumijevanje napisanog (Pregrad i sur., 2011, prema Zovkić, 2015).

2.2. Elektroničko nasilje nasuprot tradicionalnom vršnjačkom nasilju

Iako tradicionalno vršnjačko nasilje dijeli neke iste elemente kao elektroničko, poput namjere da se drugoj osobi nanese bol i šteta, nerazmjer moći između počinitelja i žrtve, nemogućnosti žrtve da se od tog nasilja zaštiti, ipak postoje razlike u elementima oba nasilja. Elektroničko nasilje se može manifestirati kroz različite vrste tradicionalnog nasilja kao što su verbalno, seksualno, ekonomsko ili kulturno nasilje, uz uvjet da je počinjeno upotrebom interneta (Bilić, 2018). Premda tradicionalno vršnjačko i elektroničko nasilje obilježava isti element namjere nanošenja boli, štete ili neugode drugoj osobi, ta namjera nije ista. Kod tradicionalnog nasilja namjera je najčešće izravna i vidljiva, lakše se primjećuje, za razliku od elektroničkog čija namjera je često neizravna i ponekad ga je teže primijetiti (Bilić, 2018). Jedna od glavnih razlika između elektroničkog nasilja i tradicionalnog nasilja je ta što se elektroničko nasilje događa putem digitalnih tehnologija, što omogućava brzo širenje informacija i masovnu publiku, dok se tradicionalno nasilje događa u stvarnom vremenu i obično uključuje fizički kontakt (Hinduja i Patchin, 2014).

Patchin i Hinduja (2006, prema Jozić, 2018) kao drugu posebnost elektroničkog nasilja navode mogućnost anonimnosti počinitelja koja se ostvaruje sakrivanjem iza različitih imena, lažnim predstavljanjem, korištenjem više različitih mreža, profila, mail-ova i slično. Spomenuta anonimnost smanjuje samosvijest, samokontrolu, daje osjećaj lažne hrabrosti i kao takvo pogoduje lakoći počinjenja ove vrste nasilja (Bilić, 2014). Dodatno, anonimnost se često koristi kao sredstvo za izbjegavanje kazne i odgovornosti. Kowalski i sur. (2021) napominju kako anonimnost koja je često povezana sa *cyberbullyingom* kod žrtve izaziva osjećaje bespomoćnosti i bezvrijednosti jer ne može identificirati napadača i ne zna tko joj nanosi štetu. Također, anonimnost elektroničkog nasilja može dovesti do nepravovremene intervencije kao i buduće prevencije takvih ponašanja (Slonje i sur., 2012). S obzirom na anonimnost, razni autori navode mogućnost otkrivanja identiteta počinitelja uz otkrivanje posebnog identifikacijskog koda "IP adrese" koje posjeduje svako računalo (Buljan Flander i sur., 2010, prema Jozić, 2018; Ciboci, 2014).

Međutim, kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja, počinitelj je često poznat žrtvi, ali isto tako prisutni su svjedoci koji mogu imati ključnu ulogu u obrani žrtve (Slavens, 2006a, prema Jozić, 2018). Sudionici se najčešće okupe oko incidenta te promatraju događaj i ne daju nikakve reakcije ili pak "navijaju" što označava odobravanje nasilja (Kontić, 2017). S druge strane kod

cyberbullyinga, broj sudionika raste proporcionalno širenju informacija putem interneta. Također, jedan od razloga je što su postavljene fotografije, poslani poruke i komentari stalno prisutni jednom kad su postavljeni na internet, teško ih je uništiti (Kontić, 2017). Zbog toga, sudionici materijale lako mogu pohraniti na svoj mobilni uređaj te zloupotrebjavati i prosljeđivati drugima (Popović-Čitić, 2009, prema Jozić, 2018). Često informacije o nekome i nečemu brzo dođu do nas, a da nismo ni svjesni da se radi o elektroničkom nasilju.

U virtualnom svijetu, za razliku od stvarnog, sudionike tj. promatrače nasilja možemo podijeliti u tri skupine. Prva skupina se odnosi na promatrače koji zajedno sa nasilnikom kreiraju neprimjeren sadržaj, zatim druga skupina podrazumijeva promatrače koji su u prisustvu žrtve kada primi nasilni sadržaj i treća ne uključuje prisustvo promatrača s počiniteljem ni žrtvom, ali uključuje pregled nasilnog sadržaja kojeg je počinitelj objavio na mrežama (Li, Cross i Smith, 2012). Međutim, Espelage i sur. (2012) u svojim istraživanjima izvješćuju kako se tradicionalno nasilje često prenosi u elektroničko. Prema tome, promatrač tradicionalnog vršnjačkog nasilja može odlučiti snimiti ga te postaviti na društvene mreže, što ga u datom trenutku čini sudionikom elektroničkog nasilja (Vejmelka i Majdak, 2014). Nemogućnost uvida u žrtvine reakcije također je jedan od olakšavajućih čimbenika za uključivanje sudionika, ali i počinitelja u elektroničko nasilje. Budući da je internet mjesto brzog kolanja informacija, broj sudionika se nikada sa sigurnošću ne može znati (Popović-Čitić, 2009, prema Kontić, 2017).

Zbog široke dostupnosti interneta i brzog prijenosa informacija, žrtva je konstantno dostupna počinitelju, ali i podložna nasilju, te za nju ne postoji sigurno mjesto gdje bi se "sakrila" od nasilja. Vršnjačko nasilje najčešće se događa u prostoru škole, izvan škole, na putu od škole do doma, odnosno gdje je velika koncentracija mladih. Elektroničko nasilje ne poznaje ni mjesto ni vrijeme. Odnosno, obilježava ga element sveprisutnosti, što upućuje na to da se ono može odvijati na bilo kojem mjestu, u bilo koje doba dana (Mihaljević i Tukara-Komljenović, 2017). Patchin i Hinduja (2006, prema Batori i Ćurlin, 2020) navode kako se žrtva tradicionalnog vršnjačkog nasilja može povući i skriti u vlastiti dom koji joj pruža utočište za razliku od žrtve elektroničkog nasilja za koju to ne vrijedi. Bezvremenska i prostorna prisutnost nasilja u cyber prostoru, svakako otežavaju zaštitu žrtve (Bilić, 2018).

Slijedom navedenog, žrtve elektroničkog nasilja osjećaju nemoć izlaska iz nasilne situacije zbog čega su je često primorane prihvatiti što posljedično dovodi do potištenosti te raznih psihičkih tegoba (Völlink i sur., 2013). Neravnoteža moći između počinitelja i žrtve još je jedan

element razlike. Naime kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja se očituje u fizičkoj jačini gdje najčešće jači maltretira slabijeg, dok se kod elektroničkog nasilja ta moć ogledava u većem znanju i vještini korištenja tehnologije (Belošević i sur., 2021). Meštović (2021) navodi kako počinitelj tradicionalnog vršnjačkog nasilja češće posjeduje psihološku, fizičku i socijalnu moć te je nerijetko jedan od popularnijih u društvu mladih. Ta moć kod *cyberbullyinga* očituje se kroz razvijenu vještinu informacijske pismenosti, ali i biranje tema i problema koji su aktualni među mladima (Vejmelka i sur., 2017). Ono što počinitelju u *cyber* prostoru daje moć upravo je spomenuta vještina i spretnost korištenja razne tehnologije te poznavanje raznih društvenih mreža (Slonje i sur., 2012). Uostalom, Perren i sur. (2012, prema Borić-Letica, 2019) navode kako počinitelji ostvaruju dominaciju nad žtvom upravo zbog toga jer se žrtve teško mogu obraniti, ali i izvući tj. pobjeći iz nasilne situacije. Zbog toga se *cyberbullying* može događati između različitih generacija, gdje se počinitelji ne moraju strogo usmjeriti na mlađu i slabiju žrtvu što je češće kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja, već mogu djelovati i prema starijima, bilo da se radi o učenicima viših razreda, roditeljima ili učiteljima (Rogers, 2010, prema Zovkić, 2015).

Iduća razlika odnosi se na element ponavljanja nasilja. Tradicionalno vršnjačko nasilje može se događati i ponavljati tijekom određenog razdoblja, dok se kod elektroničkog nasilja i jedna prijeteća poruka ili uvredljivi komentar može protumačiti kao nasilje, a žrtva svakim ponovnim pregledom proživljava neugodne emocije (Dooley i sur., 2009, prema Jozić, 2018). Opetovanost kod *cyberbullyinga* manifestira se u dva navrata. Počinitelj može iznova i iznova slati žrtvi poruke prijeteće ili se prijeteća poruka može poslati jednom, no stalnim pregledavanjem iste poruke, žrtva proživljava nasilje (Belošević i sur., 2021). Postavljanjem i jednog neprikladnog sadržaja na internet omogućava se lavina nasilja, koju velik broj ljudi može proširiti (Meštović, 2021). Stoga žrtva proživljava nasilje svaki put kada ugleda uvredljivi komentar ili pročita poruku. Odnosno, jedna postavljena objava na internetu može dovesti do ponovnog nasilja osobe kojoj je upućena i to svaki puta kada je osoba online (Strabić i Milaković, 2016). Bilić (2014) navodi da ponavljanje nasilja u *cyber* prostoru ima novo značenje, premda se uvredljivi sadržaj beskonačno puta može ponavljati i nanositi bol žrtvi svaki put kada otvori društvenu mrežu, mail ili pročita određenu poruku ili komentar.

S obzirom na sve spomenuto, elektroničko nasilje se razlikuje od tradicionalnog nasilja u načinu na koji se vrši, no imaju slične posljedice. Dok tradicionalno nasilje uključuje fizički kontakt, elektroničko koristi digitalne tehnologije kako bi se nanijela šteta drugoj osobi. Ipak, obje vrste nasilja mogu izazivati tjeskobu, strah i traumatu kod žrtve (Kowalski i sur., 2012).

Znakove ove vrste nasilja teže je prepoznati, samim time što ostavljaju više emocionalne posljedice spram tradicionalnog vršnjačkog nasilja koje može prouzročiti vidljivije fizičke posljedice poput ozljeda, ogrebotina ili razderane odjeće (Delete Cyberbullying, 2014). Sve većim razvojem tehnologije, odnosno sve većim korištenjem mobilnih uređaja kod mladih, ova vrsta nasilja je učestalija.

3. Vrste i modaliteti elektroničkog nasilja

Klasifikacija elektroničkog nasilja dijeli se s obzirom na *način počinjenja* te *vrstu djelovanja*, točnije obrasce ponašanja u virtualnom svijetu (Bilić, 2018). Prema načinu počinjenja, postoje dvije vrste elektroničkog nasilja: izravan ili neposredan napad i neizravan napad, odnosno napad preko posrednika (Bjelić, 2010, prema Batori i sur., 2020). S druge strane, podjelu s obzirom na jedinstvene obrasce ponašanja počinitelja na internetu prva iznosi autorica Nancy Willard.

Neposredan (direktan) napad predstavlja direktno slanje poruka drugima (Borić-Letica, 2019). Ono može obuhvaćati slanje uznemirujućih, prijetećih i pornografskih poruka, objavljivanje tuđih fotografija, videosnimaka i laži o drugima, kreiranje online anketa s ciljem omalovažavanja, lažno predstavljanje, slanje virusa ili hakiranje tuđih profila (Meštrović, 2021). Buljan Flander i sur. (2010, prema Kontić, 2017) navode da izravni napadi obuhvaćaju slanje uznemirujućih slika, virusa, pornografije, krađu ili mijenjanje lozinke ili nadimka na društvenim mrežama i chatu, objavljivanje neistina o nekome te lažno predstavljanje. Nadalje, Bilić (2014) u izravne napade svrstava otvorene prijetnje i uznemiravanje. Otvorene prijetnje manifestiraju se kroz slanje uvredljivih i vulgarnih poruka kao i vrijeđanje, dok uznemiravanje ukoliko je popraćeno stalnim prijetnjama poput fizičkog obračuna, pritom izazivajući sveprisutni strah kod žrtve, može lako prerasti u online zastrašivanje (Bilić, 2014). Kontić (2017) u svom radu navodi da se direktni napadi najčešće odvijaju putem mobilnih uređaja, e-mailova, SMS-poruka, web kamera, internetskih anketa, raznih internetskih stranica, blogova, društvenih mreža ili internetskih igara s više igrača.

S druge strane, neizravni napad podrazumijeva napad na žrtvu pomoću treće osobe, posrednika. Posrednik je osoba koja nije upoznata s napadom, ali također predstavlja i žrtvu koja će biti osuđena zbog radnje u koju nije upletena (Buljan Flander i sur., 2010). Tako primjerice, počinitelj može doznati lozinku nečije društvene mreže i lažno se predstavljati kao osoba na čiji je profil „provalio“, pritom šaljući uznemirujuće i neprimjerene poruke drugim ljudima

(Bjelić, 2010, prema Batori i sur., 2020). Međutim, žrtva će biti uvjerena da je napadnuta od strane osobe s čijeg se profila šalju poruke, a ne osobe koja stvarno stoji iza ukradenog profila (Jozić, 2018). Žrtva često nije ni svjesna da je u igri "treća osoba", koja putem njenog profila šalje određeni sadržaj, što nerijetko dovodi do nesuglasica, svađa i društvenog isključivanja (Meštrović, 2021). U ovom slučaju, postoje dvije žrtve, osoba koja je napadnuta i osoba kojoj je ukradena lozinka i identitet te koja služi kao posrednik napada, te će na kraju također biti osramoćena i isključena iz društva. Međutim, počinitelji osim slanja poruka, mogu objavljivati sadržaje seksualne ili druge ponižavajuće tematike koji mogu dovesti do neugodnih situacija i sve to u žrtvino ime (Buljan Flander i sur., 2010).

Drugu podjelu elektroničkog nasilja daju Mihaljević i Tukara-Komljenović (2017) koje ga dijele na dva oblika: verbalno i relacijsko. Verbalno elektroničko nasilje odnosi se na upotrebu "teških" i podrugljivih riječi s ciljem nanošenja emocionalne i psihološke boli žrtvi (izazivanje straha raznim prijetnjama, nazivanje ružnim imenima) dok se relacijsko elektroničko nasilje odnosi na isključivanje žrtve iz društva na način da je se ne uključuje u grupne chatove ili pak ignorira u istima s ciljem stvaranja osjećaja neprihvaćenosti i neprijateljstva (Strabić i Tokić Milaković, 2016).

Grupe mržnje koje mladi mogu formirati na različitim društvenim mrežama predstavljaju još jednu vrstu elektroničkog nasilja (Ciboci, 2014). Na tim grupama, počinitelji najčešće postavljaju uvredljive, promiskuitetne objave, fotografije ili snimke žrtava gdje ih nazivaju pogrđnim imenima ili ih ismijavaju spomenutim sadržajima (Kontić, 2017). Nadalje, mogu se formirati i grupe mržnje koje nisu usmjerene na jednu žrtvu, nego skupinu žrtava, na primjer djevojčica gdje su objavljivane fotografije bez njihova dopuštenja i gdje ih se prikazuje kao promiskuitetne ili dječake gdje ih se naziva pogrđnim imenima poput "kreteni" (Ciboci, 2014). Nadalje, u ovu skupinu nasilja ubrajaju se i profili na društvenim mrežama gdje je cijeli novoostvoreni profil usmjeren na ismijavanje i širenje neprimjerenih komentara o jednom osobi ili grupi. U grupi će se pojedinci lakše opustiti za nanošenje boli drugima jer je i odgovornost podijeljena, stoga su ovakve grupe svakodnevica online nasilja među mladima. Najčešća problematika ovih grupa i profila je što su javni, točnije otvoreni cijeloj internetskoj publici.

Nadalje, među adolescentima često se kreiraju online ankete koje zahtijevaju ocjenu izgleda ili ponašanja određene osobe, primjerice glasanje za najdeblju ili najnepopularniju osobu u školi i pritom predstavljaju javno prozivanje i sramoćenje žrtve (Batori i sur., 2020).

Kaschnitz (2016) elektroničko nasilje dijeli u 3 skupine: prva skupina obuhvaća verbalno elektroničko nasilje koje se manifestira kroz uvrede i prijetnje putem raznih društvenih mreža, druga govori o fizičkom elektroničkom nasilju koje ujedno predstavlja specifični oblik *cyberbullyinga*, a uključuje snimani video zapis (eng. *happy slapping*) nasilja koje se potom postavlja na mreže te zadnja treća skupina predstavlja psihičko elektroničko nasilje koje podrazumijeva širenje neistina o nekome, ignoriranje i isključivanje iz grupa, chatova ili brisanja sa liste prijatelja. Nadalje, Herring i sur. (2002, prema Griffiths, 2014) govore o „trolanju“ (eng. *trolling*) kao vrsti *cyberbullyinga* koje obilježava navlačenje drugih na često besmislene i dugotrajne rasprave koje su popraćene međusobnim vrijeđanjem. Lopes i Vu (2017) pak ističu da se radi o ponašanju na društvenim mrežama koje je prijetvorno, destruktivno i razorno bez nekog određenog cilja. „Trolovi“ se opisuju kao osobe koje koriste različite rasprave u kojima se ljudi emocionalno otvaraju ili angažiraju, te to koriste protiv njih provocirajući ih, a jednom kada osoba upadne u zamku „trola“, oni postaju sve nemilosrdniji i gori (Buckels i sur., 2014). Odnosno, može se reći da „trolovi“ uživaju u tuđoj patnji i emocionalnoj iscrpljenosti. Većina „trolova“ se krije iza lažnih profila, što otežava razotkrivanje stvarnog identiteta (Krombholz i sur., 2012, prema Olckers i Hattingh, 2022).

Stoga, pojedinci mogu biti viktimizirani kroz radnje poput uznemiravanja, uhođenja na društvenim mrežama, vrijeđanja, širenja uvredljivih i nasilnih komentara kao i poticanja formiranja grupnih mržnji prema pojedinoj osobi (Buljan Flander i sur., 2010). Uz to MacEachern (2012, prema Kontić, 2017) navodi da lažno optuživanje, širenje lažnih glasina, prijetnji, nagovaranje drugih da izbjegavaju određenu osobu ili da budu nasilni prema njoj kao i slanje datoteka s virusima, također pripadaju vrstama elektroničkog nasilja. Također, *cyberbullyingom* možemo smatrati neovlašteno otkrivanje osobnih podataka, vrijeđanje i nazivanje drugih pogrđnim imenima, objavljivanje te prosljeđivanje tuđih neprimjerenih fotografija ili pak ignoriranje i isključivanje pojedinaca iz online razgovora i grupa (Upton Patton i sur., 2014). Također, mladi mogu biti viktimizirani različitim online seksualnim sadržajem, na način da ih se nagovara na gledanje određenih seksualnih materijala, vršenjem pritiska da moraju poslati svoje osobne eksplicitne fotografije ili nagovaranjem na susret u kojemu bi trebalo doći do odnosa.

Još jedan od mogućih načina vršenja *cyberbullyinga* je krađa identiteta, točnije "razbijanje" nečije lozinke korisničkog računa sa svrhom maltretiranja druge osobe (MacEachern, 2012, prema Kontić, 2017). Postoji česta situacija u kojoj se "kradljivac lozinke" predstavlja kao osoba drugog spola koja pokušava zvesti žrtvu te na kraju žrtva razvije i poneke osjećaje.

Mladi, pogotovo djevojke u pubertetskom razdoblju, vole eksperimentirati te imaju potrebu ostvariti romantične odnose zbog čega nerijetko upadaju u ovakve zamke.

3.1 Klasifikacija elektroničkog nasilja prema Nancy Willard

Nancy E. Willard poznata je stručnjakinja, odnosno defektologinja koju prate godine rada s djecom s problemima u ponašanju. Zvanje, točnije diplomu stekla je na dva fakulteta, defektološkom i pravnom. Postala je ravnateljica Centra za sigurno i odgovorno korištenje interneta. Osim što je proučavala rizična ponašanja kod djece, bavila se računalnim pravom te bila savjetnica za obrazovnu tehnologiju i sve to znanje često je prenosila vodeći preventivne radionice u školama na temu sigurnosti interneta. No svoj rad odlučuje daljnje usmjeriti na istraživanja rizičnih ponašanja i opasnosti na internetu. Autorica je brojnih knjiga, kao što su: *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenge of Online Social Cruelty, Threats, and Distress*, *Cyber-Safe Kids*, *Cyber-Savvy Teens*, *Helping Young People Use the Internet Safely and Responsibly*.

Na temelju dugogodišnjeg istraživanja interneta i opasnosti koje ono za sobom nosi, Willard elektroničko nasilje dijeli s obzirom na vrstu djelovanja, odnosno jedinstvene obrasce ponašanja počinitelja. Klasifikacija se sastoji od 8 oblika nasilničkog ponašanja na internetu (Willard, 2007):

- **Vrijeđanje** (eng. *flaming*) podrazumijeva kratku, intenzivnu raspravu između dvoje ili više ljudi koja je popraćena slanjem uvredljivih, nepristojnih i prijetećih poruka putem online grupa ili privatnih razgovora. Najčešće se javlja kada ljudi imaju suprotstavljena mišljenja i stavove i ne žele razumjeti drugu stranu. Odnosno kada im ponestane argumenata za opravdanje svog stava, prelaze na osobne uvrede. Zbog toga napadaju, vrijeđaju i prijete kako bi postigli osjećaj moći i kontrole nad drugima. Kada ta rasprava potraje duže vrijeme i uvrede se nižu jedna za drugom, dolazi do rata (eng. *flame war*).
- **Uznemiravanje** (eng. *harassment*) predstavlja kontinuirano slanje uvredljivih, provokativnih i prijetećih poruka. Može se odvijati preko javnih online grupa ili pak u privatnim chatovima. Počinitelj najčešće napada putem privatnih komunikacijskih mreža, šaljući i nekoliko stotina poruka na dan. Za razliku od vrijeđanja koje je kratkotrajnije i u kojemu obje strane napadaju, uznemiravanje je jednostrano i ponavljajuće gdje jedna osoba napada dok druga pokušava prekinuti komunikaciju. Kontić (2017) navodi kako se

uznemiravanje često javlja i u online igricama gdje napadači (tzv. *griefers*) namjerno izazivaju i napadaju druge igrače kako bi im pokvarili doživljaj igre.

- **Ogovaranje i klevetanje** (eng. *denigration*) podrazumijevaju širenje i objavljivanje neistina, tračeva i glasina o nekome s ciljem narušavanja ugleda te osobe ili ometanja prijateljstva s drugima. Ovakav sadržaj najčešće biva postavljen javno na društvene platforme kako bi ga što više ljudi vidjelo. Osim toga, može biti poslan putem privatnih kanala. Posebnu potkategoriju klevetanja obuhvaćaju objave i slanje fotografija koje bivaju izmijenjene na način da se žrtvino lice 'zalijepi' na fotografiju tuđeg seksualno eksplicitnog tijela. Ovakvu vrstu elektroničkog nasilja najčešće koriste učenici protiv osoblja škole koje im se zamjerilo na neki način, a u stvarnom životu nemaju hrabrosti ni mogućnosti suprotstaviti se.
- **Krađa digitalnog identiteta** (eng. *impersonation*) kao što sam naziv govori predstavlja krađu lozinke tuđeg profila s ciljem lažnog predstavljanja. Jednom kada počinitelj 'razbije' tuđu lozinku, on posvoji njegov identitet te se počne predstavljati kao on. Cilj ove vrste nasilja je postavljanje sadržaja koji će se loše odraziti na osobu čija je lozinka ukradena. Na taj način kradljivac može objavljivati uvredljive, prijeteće postove ili fotografije na različitim web stranicama, svom profilu ili slanjem privatnih poruka.
- **Razotkrivanje** (eng. *outing*) predstavlja objavljivanje, slanje ili prosljeđivanje privatnih informacija, fotografija, videozapisa ili poruka koje su bile povjerljivo poslone, a njihovo javno iznošenje uzrokuje veliku neugodu i sramotu za žrtvu. Ovakav tip komunikacije karakterističan je za prijateljske i partnerske odnose, gdje se razmjenjuje velika količina intimnih informacija. Povredom takve vrste odnosa, jedan od partnera ili prijatelja može se odlučiti na osvetu slanjem osjetljivih i povjerljivih podataka o drugome.
- **Obmanjivanje** (eng. *trickery*) dijeli iste elemente kao razotkrivanje, samo što se do povjerljivih informacija dolazi putem nagovaranja, trikova i obmana. Počinitelj navede žrtvu da podijeli osjetljive informacije o sebi, misleći da je dijeli samo s njim, dok nekolicina ostalih nadgleda taj razgovor. Cilj ove vrste nasilja je pobuditi osjećaj neugode, sramote, emocionalne boli te ugroziti reputaciju osobe čiji su podaci javno objavljeni.

- **Isključivanje** (eng. *exclusion*) predstavlja namjerno i ponavljano izbacivanje osoba iz grupnih chatova ili online igrice. Obuhvaća i brisanje ili blokiranje s popisa prijatelja. Na taj se način pojedincu šalje poruka kako je nepoželjan i nezanimljiv u određenoj vršnjačkoj skupini što se negativno može reflektirati na osjećaj vrijednosti i samopouzdanja kod mladih, koje je ionako nestabilno u adolescentskom razdoblju.
- **Uhođenje** (eng. *cyberstalking*) predstavlja trajno i ponavljano praćenje žrtve putem raznih društvenih mreža, što žrtvi uzrokuje osjećaj neugode. *Cyberstalker* osim što prati i proučava svaki korak žrtve, šalje joj uznemirujuće i prijeteće poruke. Praćenje se može odvijati putem poznatog profila, gdje žrtva zna da je nadzirana od strane određene osobe, dok se s druge strane isto može manifestirati preko lažnog profila, tj. krađom tuđeg profila sa svrhom uhođenja nekoga. Uhođenje ima slične elemente kao i uznemiravanje, međutim jedina razlika je u tome što se kod uhođenja žrtva počne brinuti za vlastitu sigurnost.

3.2 Novi oblici elektroničkog nasilja

Osim klasičnih, poznatijih vrsta *cyberbullyinga*, s razvojem novih društvenih mreža i online trendova, pojavljuju se neki novi oblici elektroničkog nasilja. Jedan od njih upravo je "**happy slapping**" koji predstavlja snimanje samog napada, a u ulozi žrtve se mogu naći vršnjaci pa čak i odrasli, tj. učitelji. Nasilje se odvija na način da skupina vršnjaka fizički napada jednu osobu, dok drugi počinitelj cijelu radnju snima mobitelom, koju kasnije postavlja na društvene mreže te tim činom također sudjeluje u zlostavljanju, odnosno dijeljenju nasilja (Bilić, 2014). Nadalje, među adolescentima vrlo je popularan **seksting** (eng. *sexting*) koji označava sporazumno primanje, slanje ili prosljeđivanje eksplicitnih poruka, fotografija ili video uradaka. (Bilić, 2014; Mandić i Bursać, 2020; Prtain, 2023). Također, seksting se smatra razvojno normativnim ponašanjem kojim adolescenti istražuju spolnost, dijele međusobnu intimu te učvršćuju partnersko povjerenje (Hasinoff, 2015, prema Prtain, 2023). Ono što se ovdje smatra rizikom je posljedica sekstinga koja može dovesti do seksualne ucjene (eng. *sextortion*) ili pak osvetničke pornografije (eng. *revenge porn*). **Seksualna ucjena** definira se kao oblik prijetnje u kojoj se ucjenjuje i manipulira drugoga na temelju distribucije intimnih, seksualnih materijala sa ciljem nabave dodatnih slika, seksualnih radnji ili novca (Hinduja i Patchin, 2022; Mandić i Bursać, 2020; O'Malley i Holt, 2022). S druge strane, druga posljedica sekstinga može biti **osvetnička pornografija** koja se manifestira kroz dijeljenje ili postavljanje nećijih eksplicitnih fotografija ili video uradaka na internet najčešće zbog osvete (Bates, 2017). Osvetnička

pornografija česta je među bivšim partnerima kojima je cilj osramotiti i poniziti osobu koja ih je povrijedila. Slična definicija se pojavila i u rječniku Urban Dictionary (2007, prema Prtain, 2023) koja govori da se radi o kućnoj pornografiji koju prosljeđuje bivši partner s ciljem ponižavanja onog drugog ili iz puke zabave nakon teškog prekida. **Fraping** predstavlja još jedan novi oblik *cyberbullyinga* kojeg autori usko povezuju uz moderne šale, odnosno podvale (eng. *prank*), a radi se o elektroničkom nasilju u kojemu se počinitelj privremeno uspije predstaviti kao žrtva bez njezinog znanja ili pristanka, objavljujući neugodne fotografije ili sramotne statuse (Moncur i sur., 2016). U jednom istraživanju, počinitelji su naveli kako najlakše do nečijeg profila dolaze kada žrtva slučajno ostavi otključan mobitel, što predstavlja idealnu priliku za podvalu, mijenjajući njezinu sliku profila, šaljući nekome neugodnu poruku ili postavljajući nekakav sramotni status (Moncur i sur., 2016). Ovaj oblik elektroničkog nasilja, odnosno smišljanje podvala, pretežno je jako popularan među mladima na društvenim mrežama.

Nadalje, Michael (2017, prema Xu i Trzaskawka, 2021) govori o **catfishing**-u koji predstavlja oblik elektroničkog nasilja kada pojedinac ukrade žrtvin identitet, te formira novi profil gdje isti koristi u prijetvorne svrhe. Mosley i sur. (2020) navode kako je *Catfishing* oblik online upoznavanja gdje se osoba namjerno lažno predstavlja u svrhu ostvarivanja isključivo online veze. Uz ovaj oblik nasilja, istodobno se javlja krađa identiteta kao i lažno predstavljanje (Olckers i Hattingh, 2022). SilverishGoldNova (2017, prema Williams, 2020) navodi kako na taj način počinitelj pokušava navesti žrtvu da se zaljubi ili razvije odnos s lažnim identitetom. Neki novi oblici *cyberbullyinga* prisutni su i među igračima online igrica, a radi se o „**grifingu**“ (eng. *griefing*). Naime, „grifing“ predstavlja uznemiravanje i ometanje drugih suigrača tijekom online igre (Slonje, 2012). Radi se o stilu igranja gdje igrač namjerno remeti iskustvo igranja drugog igrača radi osobnog užitka ili dobiti (Foo i Koivisto, 2004, prema Ross i Weaver, 2012). Foo i Koivisto, (2004, prema Paul i sur., 2015) predstavljaju četiri kategorije grifinga:

- **Uznemiravanje** (eng. *harrasing*) – predstavlja namjerno uzrokovanje emocionalne patnje i boli drugim suigračima uzvikivanjem raznih uvreda i prijetnji,
- **Nametanje moći** (eng. *power impositon*) – uključuje stvaranje dominacije nad drugim igračima tako što ih se ponovno ubija, cilja se na slabije i neiskusne igrače ili se jednostavno ne igra po pravilima što uznemirava igrače koji pošteno igraju,

- **Prijevvara** (eng. *scamming*) – predstavlja korištenje raznih trikova i lažnih shema kako bi se prevarilo drugog suigrača,
- **Igra pohlepe** (eng. *greed play*) – označava kada suigrač koji vrši grifing nad drugim igračem želi izvući još veću korist pa krađe i pripisuje sebi tuđa postignuća.

Iduća velika zabrinutost internetskog nasilja su **izazovi** (eng. *challenge*) koji su specifični za jednu od najpoznatijih društvenih mreža TikTok. Ova društvena mreža sastoji se od kratkih video isječaka dužine 15 do 60 sekundi, često popraćene kreativnim efektima, naljepnicama ili glazbom u pozadini (Aser i sur., 2022). Navedeni isječci mogu predstavljati razne izazove koje potom korisnici snimaju i objavljuju te prozivaju druge da naprave isto. Jedan od takvih izazova objavljen je tijekom ljeta 2014. godine, pod nazivom *Ice Bucket Challenge* poznat kao fenomen koji se širio poput virusa, a prikazuje ljude diljem svijeta kako proljevaju kantu ledene vode iznad svojih glava s ciljem skupljanja donacija za pacijente oboljele od skleroze (Marzouki i sur., 2014). Pravila izazova su bila da nakon što se korisnici snime i objave vlastiti videouradak nominiraju tri osobe koje imaju 24 sata na raspolaganju da objave isti takav videosnimak. Također, ako odbijete snimiti videozapis sebe možete donirati 100 dolara, a ako ga snimate i dalje morate donirati novac, ali manje od 10 dolara. Naime, ovaj takozvani „dobronamjerni” izazov podijelio je mišljenja nacije koja smatra kako se novci skupljaju na krive načine tjerajući korisnike na razne nedobrovoljne radnje. Također, ovaj izazov poslužio je za razne druge izazove negativnog karaktera poput izazova ocjenjivanja tuđeg izgleda, ponašanja i slično, a u kojima se brojne osobe mogu pronaći u ulozi žrtve. TikTok postao je magnet za različite vrste elektroničkog nasilja. Razna istraživanja ove popularne društvene mreže otkrila su da je prepuna golišavih slika djece, promoviranja nasilja, kriminala, droga kao i rasističkih komentara i okrutnosti prema životinjama (Weimann i Masri, 2020). Nadalje, prema jednom istraživanju najčešći oblici *cyberbullyinga* na TikToku su vrijeđanje koje prate grube i agresivne svađe ostavljajući komentare poput „*Mislio sam da si bogata osoba koja si može sve priuštiti*“ i uznemiravanje koje se manifestira kroz uvredljive i neprimjerene poruke poput „*Zar te nije sram tako plesati, uopće nemaš manire*“ (Aser i sur., 2022). Još jedna briga više predstavlja TikTokov algoritam, koji radi na način ako korisnik pogleda i jedan uznemirujući sadržaj, velika je vjerojatnost da će biti sve više izložen takvom sadržaju upravo zbog algoritma (Weimann i Masri, 2020).

4. Teorije razvoja nasilnog ponašanja na internetu

4.1 Teorije koje objašnjavaju zašto netko postane počinitelj

Općenito, za razumijevanje nasilja potrebno je obuhvatiti cijeli spektar čimbenika, od individualnih poput psiholoških, psihosocijalnih i onih rodno uvjetovanih do onih socijalnih, odnosno društvenih poput okoline i drugih ljudskih bića. Kao što je ranije spomenuto, platforme interneta i društvene mreže postale su dio svakodnevne rutine mladih koji su jednim dijelom odrasli i odgojeni uz njih te se postavlja pitanje da li je internetsko nasilje usvojeno i naučeno. Razni autori (Barlet, 2023; Borić i sur., 2019; Savage i Tokunaga, 2017; Wong i sur., 2018) smatraju kako je *cyberbullying* naučeno ponašanje koje s vremenom postaje automatizirano kroz iskustvo i pozitivna potkrepljenja. U idućim poglavljima, nasilje na internetu bit će objašnjeno kroz razne modele i njihove teorije, a nakon toga uslijedit će teorije koje potkrjepljuju viktimizaciju, odnosno kako netko postane žrtva.

Nepostojanje sporazuma oko sveobuhvatne definicije elektroničkog nasilja slično je nedostatku dogovora oko sveobuhvatnog teorijskog modela koji bi objasnio pojavu *cyberbullyinga* (Ansary, 2019). Većina studija pokušava elektroničko nasilje objasniti teorijama vršnjačkog tradicionalnog nasilja, premda tradicionalno nasilje često ima tendenciju prelaska u ono virtualno. Prema tome, neki znanstvenici pokušali su objasniti pojavu elektroničkog nasilja kroz prilagodbu postojećih modela agresije, kao što su opći model agresije (Anderson i Bushman, 2002, prema Savage i Tokunaga, 2017) i I3 model (eng. I-cubed theory) (Slotter i Finkel, 2011). **Opći model agresije** sastoji se od ideja kognitivnih teorija učenja, *priming* koncepta te teorije skripta i nastoji objasniti pojavu nasilja na internetu kroz spoznajne strukture koje ostaju zapamćene u našem umu (skripte i sheme) dok promatramo agresivno ponašanje (Borić i sur., 2019; Slotter i Finkel, 2011; Wong i sur., 2018). Ovom modelu slična ja **teorija skripti** (Huesmann i Eron, 1986; Tomkins, 1987, prema Borić i sur., 2019) koja tumači da mladi kroz promatranje medija oblikuju skripte tj. mentalne programe za rješavanje problema u stvarnom životu, što ukazuje da nasilni medij razvija nasilni skript rješavanja problema. U ovom slučaju, promatranje nasilja predstavlja situacijsku komponentu koja mijenja unutarnje stanje pojedinca i tako dovodi do agresije (Borić i sur., 2019). Na primjer, kada je osoba izložena nasilnom sadržaju u medijima, jačaju se njezini kognitivni i afektivni procesi povezani s agresijom te se javlja velika uzbuđenost, što posljedično dovodi do buđenja agresivnih stanja (Savage i Tokunaga, 2017). Također, ovaj model opisuje specifične čimbenike pojedinca i situacije (eng. *inputi*) koji mogu djelovati na

unutarnje stanje osobe i prevagnuti hoće li doći do agresivnog ishoda ili ne. *Inputi* pojedinca koji mogu izazvati agresivno ponašanje su dob, spol, socioekonomski status, psihološka stanja, interpersonalne vještine, dok *inputi* situacije mogu biti podrška od vršnjaka, provociranje ili opseg u kojem određeni medij potiče ili ograničava priliku za nasilje (Anderson i Bushman, 2002, prema Savage i Tokunaga, 2017). Jasno je da će poticanje neprijateljskih osjećaja, provociranje i smanjena podrška od strane vršnjaka povećati vjerojatnost da će mladi negativno reagirati. Svaki put kada osoba ponovno stupi u kontakt s nasilnim sadržajem, ojačati će se njene spoznajne strukture povezane s agresijom kao i agresivne sheme zbog čega će osoba razviti toleranciju na nasilje te će agresiju koristiti kao alat za rješavanje socijalnih problema (Livazović, 2009). Ova teorija nalaže da će se mlada osoba s velikom vjerojatnosti upustiti u vršenje *cyberbullyinga* ako je neprestano podložna nasilnim sadržajima na internetu koji s vremenom predstavljaju jednu vrstu podrške i ohrabrenja za tim činom.

S druge strane, **I3 model agresije** predstavlja meta-teorijski okvir za razumijevanje javljanja agresivnog ponašanja kroz 3 aspekta; poticanje, pogon i inhibiciju (Finkel i Hall, 2018; Slotter i Finkel, 2011). Poticanje predstavljaju situacijski događaji i okolnosti koje nekoga normativno mogu potaknuti na agresiju (npr. namjerno provociranje) gdje je društveno očekivano da će druga osoba reagirati, zatim pogon koji predstavlja dispozicijski ili situacijski čimbenik koji pospješuje agresiju (npr. osobina agresivnosti) gdje je osoba navikla agresivno reagirati te inhibicija koja također predstavlja dispozicijski ili situacijski faktor, koji za razliku od poticanja i pogona djeluje preventivno na agresiju (npr. dobro razvijena samokontrola) (Wong i sur., 2017). Prema ovoj teoriji, elektroničko nasilje će se vrlo vjerojatno javiti ukoliko su poticaji i pogoni jaki, a inhibicija slaba. Ukoliko mlada osoba ima slabu samokontrolu i pod tim je još sklona agresiji, internet će joj tada predstavljati plodno tlo za vršenje viktimizacije nad drugima.

Osim prethodno spomenutih teorija agresivnosti koje nude svoja specifična obrazloženja razvoja *cyberbullyinga*, **dijateza stres model**, razvoj online nasilja prikazuje kroz međudjelovanje genetike, društva te okoline. Model objašnjava kako genetske ranjivosti poput temperamenta i osobnosti u kombinaciji s djetetovim okruženjem poput škole, obitelji ili susjedstva mogu potaknuti nasilje (Swearer i Hymel, 2015). Prema dijateza-stres modelu, elektroničko nasilje proizvod je djetetove genetske ranjivosti poput sklonosti agresiji u kombinaciji sa stresorima iz okoline poput prethodnih iskustva maltretiranja, slabog nadzora od strane roditelja, loših odnosa s vršnjacima i nastavnicima ili rizičnog društvo koje potiče nasilje. Također, **Bandurina teorija socijalnog učenja** nalaže da promatramo i oponašamo

ponašanje modela koji nam se čine privlačnima bez obzira da li je njihovo ponašanje pozitivno ili negativno kao i da li je model živa osoba ili fiktivni lik (Borić i sur., 2019; Bratković, 2018). Prema tome, gledajući razne likove iz crtića, filmova ili videa s društvenih mreža, mladi oponašaju njihovo negativno ponašanje koje je često nagrađivano, te se time šalje kriva slika da je nasilje recept za rješavanje problema (Borić i sur., 2019). Također, dugotrajna izloženost nasilnim sadržajima u video-igricama dovodi do desenzibilizacije emocija kod mladih jer u igricama izostaje prikaz emocionalnog stanja žrtve. (Anderson i Bushman, 2001, prema Borić i sur., 2019). Autori Hamer i sur. (2014) u svojim su istraživanjima pronašli pozitivnu povezanost između izloženosti nasilnim sadržajima u medijima i činjenju *cyberbullyinga*.

Nadalje, **operantno uvjetovanje** nosi svoje objašnjenje pojavljivanja nasilja kroz pozitivna i negativna potkrepljenja koja se također mogu primijeniti na rizična ponašanja na internetu. Kroz operantno uvjetovanje mladi dobivaju pozitivna potkrijepljena za pozitivna ponašanja, npr. nagrade, dok negativna potkrepljenja ublažavaju negativna ponašanja, npr. kazne. Problem se javlja kada dijete dobiva podršku od strane vršnjaka ili kada se nasilje na internetu ignorira, dijete tada dobiva pozitivno potkrijepljenje za nastavak viktimizacije (Barlett, 2023). Primjer su grupe mržnje na društvenim mrežama koje čine velik broj mladih koji su se urotili protiv jedne osobe, a smijanjem na određene šale ili prijetnje kao i daljnjim prosljeđivanjem slika i objava osnivaču, tj. počinitelju daju pozitivno potkrijepljenje za nastavak takvog ponašanja. Isto čine osobe koje promatraju nasilje na internetu i ne prijavljuju ga. Međutim, rezultati istraživanja pokazuju kako se internetsko nasilje smanjuje s jačinom kazne za nepoželjna ponašanja (Barlet, 2023). S druge strane, **teorija napetosti** tvrdi da nasilje dolazi iz nemogućnosti pojedinca da postigne financijski uspjeh ili neku drugu vrijednost koju smatra važnom (Paez, 2018). Zbog nemogućnosti postizanja određenih vrijednosti, pojedinac postaje napet, frustriran i mrzovoljan zbog čega se olako upušta u nasilno ponašanje te misli kako će preko njega postići željene stvari. Patchin i Hinduja (2011) u svom istraživanju pronalaze vezu između čimbenika koji uzrokuju napetost (financijski problemi, loše ocjene, loši vršnjački odnosi) i sudjelovanja u tradicionalnom nasilju kao i *cyberbullyingu*, odnosno mladi koji doživljavaju napetost, osjete negativne emocije koje ih vuku prema restorativnom djelovanju, koje se očituje kroz uznemiravanje drugih. Na taj način, mladi kroz nasilna ponašanja pokušavaju popraviti trenutne negativne osjećaje, tj. napetost. Internetsko nasilje često je motivirano negativnim emocijama poput ljutnje, osvete ili može biti uzrokovano stresom i napetošću jer ih vršnjaci ne prihvaćaju. Jedno istraživanje pokazuje kako će mladi koji imaju nisku razinu prihvaćanja od strane vršnjaka kao i negativ stav o školi, prije viktimizirati na

internetu nego ostali (Paez, 2018). Razlog tome je što mladi na internetsko nasilje mogu gledati kao na način da se uklape u školu ili da poboljšaju svoj društveni status među vršnjacima (Paez, 2018; Patchin i Hinduja, 2011). Neki rezultati istraživanja nalažu da se proširenje modela i teorija tradicionalnog vršnjačkog nasilja u objašnjenju onog internetskog smatraju neadekvatnima (Savage i Tokunaga, 2017).

Međutim, **The Barlett and Gentile Cyberbullying Model** (BGCM) jedini je psihološki model koji objašnjava psihološke procese uključene u *cyberbullying*. BGCM jedini posjeduje teoriju koja jasno razlikuje elektroničko nasilje od tradicionalnog jer ta razlika omogućuje stručnjacima izgradnju kurikuluma za intervencije koji posebno cilja na internetsku viktimizaciju (Barlett, 2017). Ovaj model inspiriran je osnovama dvaju socijalno-kognitivnih teorija učenja: Distalna opća teorija agresivnosti (Anderson i Bushman, 2002, prema Barlett, 2017) i Opći model učenja (Gentile i sur., 2009, prema Barlett, 2017). Oba modela predviđaju da će se *cyberbullying* javiti ako dijete iskusi događaj u kojemu ga je neki podražaj iziritirao te taj događaj predstavlja spoj učenja kognitivnih i afektivnih čimbenika te osjećaja uzbuđenja s društvenim i bihevioralnim ishodima navedenog podražaja (Barlett, 2017). Primjerice, ako je dijete isprovocirano i ono u takvim situacijama reagira osvetom u smislu vrijeđanja drugih, objavljivanja njihovih sramotnih fotografija ili formiranja grupa mržnja i to mu pruža dobar osjećaj koji nije rezultirao negativnim posljedicama (daljnje vrijeđanje, kazna od strane odraslih), tada dijete nauči da je viktimiziranje na internetu prihvatljivo. Također, ovaj model predviđa da će se viktimizacija nastaviti paralelno s jačanjem agresivnih odmazdi te će na kraju dovesti do pozitivnih stavova prema *cyberbullyingu*, kao i navike činjenja takvog ponašanja. Međutim, ovaj model sadrži neke kritike: prva je opisana u nedostatku čimbenika prethodne viktimizacije kao katalizatora za počinjenje online nasilja za koje je utvrđeno da je značajan korelat internetskog nasilja, a druga se odnosi na zanemarivanje osobnih (samokontrola, korištenje tehnologije) i kontekstualnih čimbenika (roditeljski nadzor) koji su usko povezivani sa sudjelovanjem u online viktimizaciji. Treća kritika odnosi se na prikupljanje podataka koji su isključivo rađeni online, a posljednja kritika odnosi se na teorijske hipoteze koje su testirane samo od strane njihovih kreatora (Ansary, 2019; Kowalski i sur. 2019).

4.2 Teorije koje objašnjavaju zašto netko postane žrtva

U usporedbi s prethodnim poglavljem, ovo poglavlje prikazat će teorije viktimizacije, odnosno kako postoji mala granica prelaska iz počinitelja u žrtvu, ali i obratno. Također, položaj osobe kao žrtve u elektroničkom nasilju predstavlja čimbenik koji može predvidjeti *cyberbullying*. Naime, jedno kanadsko istraživanje na mladima od 13 do 15 godina pokazuje kako postoji velika vjerojatnost da će osobe koje su i same bile žrtve postati zlostavljačima, za razliku od onih koji nisu iskusili ulogu žrtve (Beran i Li, 2008, prema Vrhovnik, 2019). Na samo zlostavljanje lakše je odgovoriti putem interneta, što žrtvama omogućava prostor da uzvrate istom mjerom i na taj način riješe se neugodnih emocija, srama ili zlostavljača (Vrhovnik, 2019). Rezultati meta-analize 23 studije na uzorcima mladih od 18 godina, pokazali su unakrsnu povezanost između iskustva viktimizacije i počinjenja budućeg nasilnog ponašanja (Walters, 2021). Odnosno, to znači da postoji velika vjerojatnost da će počinitelj u jednom trenutku postati žrtva, ali i da će žrtva može postati počinitelj. Također, rezultati istraživanja Walters i Espelage (2018) dokazuju kako trauma od proživljene viktimizacije oblikuje kognitivno-afektivno stanje neprijateljstva prema drugima, te da žrtva uči zlostavljati prema onome što sama doživljava, što naravno povećava šanse u budućnosti da će i sama vršiti nasilje. Ovdje se postavlja pitanje koji odnos bolje predviđa elektroničko nasilje, točnije hoće li počinitelj postati žrtva ili će žrtva odlučiti postati počinitelj. Ovi odnosi mogu se najbolje objasniti kroz ciklus nasilja koji prezentira da viktimizacija potiče kasnije počinjenje nasilja (Walters & Espelage, 2018). Isto tako, obrazac od prelaska iz počinitelja u žrtvu više je u skladu s rizičnim životnim stilom koje sugerira da će zlostavljač razviti rizične odnose kao i navike koje ga mogu dovesti do viktimizacije (Cho i Lee, 2017).

Teorija rutinskih aktivnosti uspjela je objasniti da veća upotreba elektroničkih uređaja, pogotovo mobitela i tableta može povećati vjerojatnost da osoba postane žrtvom online nasilja (Malaki, 2020). Ova činjenica ne iznenađuje jer izlaganje društvenim mrežama u smislu stalnog dijeljenja informacija i fotografija o sebi predstavlja mjesto gdje granice nisu jasno postavljene i lako se mogu prekršiti i prerasti u nasilje. Još jednu zanimljivost predstavlja internetska anonimnost koja *cyberbullying* čini lakšim za počinjenje kada se radi o prijelazu iz počinitelja u žrtvu ili obrnuto (Walters, 2021). Osim tradicionalne teorije rutinskih aktivnosti, Choi (2008, prema Malaki, 2020) razvija **Teoriju cyber rutinskih aktivnosti** putem koje nastoji objasniti potencijalno elektroničko nasilje kroz dva faktora: online aktivnosti i koncept digitalnog skrbištva. Hoće li neka osoba biti žrtvom ovisi da li pripada ciljanoj skupini

zlostavljača. Ako osoba konstantno odabire aktivnosti poput dijeljenja informacija gdje je, s kim je i sve to dodatno dokumentira fotografijama, naravno da se izlaže ciljanoj skupini. Počinitelji internetskog nasilja ciljaju na ljude koji često objavljuju slike ili izjave na “zidu profila” i tako na lak način mogu izraziti svoju negativnu kritiku uzrokujući diskriminaciju i online uznemiravanje (Wright, 2015). Osim toga, hoće li netko postati žrtvom ovisi i o njegovom spolu, dobi, socioekonomskom statusu pa čak i osobnim uvjerenjima (Agustina, 2015; Malaki, 2020; Wright, 2015). Drugi čimbenik potencijalnog online nasilja predstavlja digitalno skrbništvo koje se u jednu ruku odnosi na zaštitu na internetu, točnije ako osoba nema razvijen antivirusni sustav te ako ima malo osobnih znanja o rizicima interneta, također je u većoj šansi da postane žrtva (Malaki, 2020). Međutim, Holt i Bossler (2009, prema Navarro i Jasinski, 2012) ističu kako instaliran antivirus na računalu ne predstavlja dobrog skrbnika premda taj program nije namijenjen za sprječavanje uznemirujuće komunikacije. Naše organizirano provođenje vremena online uveliko može prevenirati potencijalnu viktimizaciju. Marcuum (2010, prema Malaki, 2020) navodi da je prihvaćanje zahtjeva za prijateljstvom od nepoznate osobe jednako izlasku s nepoznatom osobom, a na nama je da odgovorno odlučimo.

Iduća **teorija precipitacije žrtve** govori da je za nastanak elektroničkog nasilja potrebno dvoje, odnosno da postoje osobine i ponašanja i na strani počinitelja i na strani žrtve koje mogu potaknuti nasilno ponašanje na internetu (Malaki, 2020). Žrtve se svojim rizičnim ponašanjem mogu izložiti nasilju na internetu. No, ova teorija ne krivi žrtvu za počinjeno nasilje, već više ide u smjeru razumijevanja čimbenika koji su doveli do nasilja iz perspektive ponašanja žrtve (Petherick, 2017). Također, autori (Jensen i Raven, 2018) naglašavaju da je glavni pokretač nasilja počinitelj, a ne žrtva. Nitko ne želi biti žrtva, no previše dijeljenja informacija i fotografija o sebi predstavlja motiv kojeg će počinitelji rado iskoristiti. Teorija precipitacije žrtve nastoji objasniti čimbenike rizika koji stoje iza recidivizma i reviktimizacije (Petherick, 2017). Nadalje, mnoge svoje radnje na društvenim mrežama korisnici ne percipiraju provokativnim, ali izvan njihove kontrole, nažalost dovode do internetskog zlostavljanja ili uhođenja (Virtanen, 2017). Zbog toga, važno je razumjeti ne samo stranu počinitelja, nešto što većina teorija nasilja pokušava objasniti, već i stranu žrtve kako bi se mogle formirati metode prevencije za izbjegavanje mogućeg recidivizma i reviktimizacije (Malaki, 2020).

Na kraju, ako bi u budućnosti htjeli preventivno i tretmanski utjecati na elektroničko nasilje potrebno je liječiti uzroke, a njih ne bismo znali bez teorijskih podloga, odnosno što je to u teoriji uzrokovalo elektroničko nasilje. Na taj način možemo djelovati na ponašanje počinitelja, ali i samih žrtava kako bi se ubuduće naučile više zaštititi i manje izlagati.

5. Prevalencija viktimizacije na internetu kod djece i mladih

U nastavku slijedi *Tablica 1.* koja prikazuje ključne podatke nekih prevalencijskih istraživanja viktimizacije na internetu u različitim dijelovima svijeta. Većina istraživanja je detaljnije opisana daljnje u tekstu. Međutim, u tablici su prikazana neka dodatna istraživanja koja nisu detaljnije opisana premda su njihovi rezultati istraživanja slični kao i kod prethodnih istraživanja.

Tablica 1. Pregled nekih prevalencijskih istraživanja između 2015. i 2023.

AUTOR	DRŽAVA	UZORAK	SPOL	VRSTA ŠKOLE	UDIO (uloge)
AZIJA					
Lee i Shin (2016)	Južna Koreja	N= 4000 adolescenata	dječaci (54,1%), djevojčice (45,9)	srednja škola	nasilnici (6,3%) žrtve (14,6%) oboje (13,1%)
Mallik (2019)	Bangladeš	N= 276 adolescenata (14-17 god.)	-	srednja škola	nasilnici (60,87%) žrtve (32%)
SJEDINJENE AMERIČKE DRŽAVE I KANADA					
Hamm i sur. (2015)	Sjedinjene Američke Države	N= 35 (12 – 18 god.)	dječaci (44,1 %) djevojčice (55,8%)	srednja škola	žrtve (23%) oboje (5,4% - 11,2%)
Ronis i Slaunwhite (2019)	Kanada	N= 289 (16-19 god.)	-	srednja škola	žrtve (54,9%)
Patchin i Hinduja (2022)	Sjedinjene Američke države	N= 1034 (9 – 12 god.)	-	osnovna škola	nasilnici (3,2%) žrtve (36%)

EUROPA

Deniz (2015)	Turska	N= 760 (11 - 15 god.)	-	osnovna škola	44 %
Garaigordobil (2015)	Španjolska	N=3026 (12 - 18 god.)	dječaci (48,5%) djevojčice (52%)	srednja škola	počinitelji (15,5%) žrtve (30,2%) promatrači (65,1%)
Buljan Flander i sur. (2015)	Hrvatska	N= 208 (14 - 18 god.)	dječaci (N=79) djevojčice (N=129)	srednja škola	počinitelji (30,3%) žrtve (55,3%)
Matos i sur. (2016)	Portugal	N= 3525	dječaci (48%) djevojčice (51,1%)	srednja škola (6,8,11 razred)	počinitelji (3,9%) žrtve (7,6%) oboje (23%)
Vejmelka (2016)	Hrvatska	N= 352 (15 - 20 god.)	dječaci (55,4%) djevojčice (44,6%)	srednja škola	počinitelji (11,5%) žrtve (11,7%) oboje (27,5%)
Mchimbarrena i Garaigordobil (2018)	Španjolska	N=1993 (9 - 13 god.)	dječaci (50,2%) djevojčice (49%)	osnovna škola (5. i 6. razred)	počinitelji (1%) žrtve (13,4%) pboje (3,3%) promatrači (26%)

Martinjak i sur. (2019)	Hrvatska	N=451 (17 - 18 god.)	-	srednja škola	provaljivanje u tuđe profile (M:83,7%, Ž: 80%) prijetnje (M:71,4%, Ž:87%) otvaranje lažnih profila (M:81%, Ž: 76%) poticanje grupne mržnje (M:70%, Ž: 73%) uvredljiva komunikacija u tuđe ime (M:83,3%, Ž:82,5%)
Rusan (2020)	Hrvatska	N=193 (15 - 18 god.)	dječaci (N=43) djevojčice (N=150)	srednja škola	počinitelji (3,1%) žrtve (11%)
Longobardi i sur. (2021)	Turska	N= 310 (12 - 14 god.)	dječaci (53,2%) djevojčice (47%)	osnovna škola	žrtve izvješćuju: Spolna prisila (12,3%) seksualni pritisak (19,4%) online grooming (14%) neželjeno izlaganje seksualnom sadržaju (30,3%)
Lloret-Irles i sur. (2022)	Španjolska	N= 560 (12 - 15 god.)	dječaci (53%) djevojčice (48%)	osnovna škola	povremeno viktimizirani (26%) učestalo viktimizirani (6,1%)
Trbojević i Šikuten (2022)	Hrvatska	N=269	-	osnovna škola	25%
OSTALE ZEMLJE					
Agbeko i Kwaa-Aidoo (2018)	Gana	N= 233 (10 - 18 god.)	dječaci (60,5%) djevojčice (39,5%)	osnovna i srednja škola	počinitelji (13%) žrtva (16%)
Gohal i sur. (2023)	Saudijska Arabija	N= 355 (12 - 18 god.)	dječaci (32%) djevojčice (68%)	osnovna i srednja škola	43%

Ovo poglavlje prikazat će prevalenciju elektroničkog nasilja kod djece i mladih s obzirom na uloge u kojoj sudjeluju, fokusirajući se na žrtve, odnosno iskustva viktimizacije. Naime, istraživanja elektroničkog nasilja počinju početkom 21. stoljeća i šire se velikom brzinom (Mallik, 2019). Prevalencija online viktimizacije biti će prezentirana kroz domaća i inozemna istraživanja od 2015. do 2023. godine u Aziji, Sjedinjenim Američkim Državama i najviše Europi, premda su te godine obilježene zanimljivim istraživanjima porasta i iskustava ove vrste nasilja. Također, prikazat će se razlike s obzirom na spol, osnovnu i srednju školu, vrstu elektroničkog nasilja, a poseban naglasak bit će na prevalenciji viktimizacije u Hrvatskoj. Zbog pandemije COVID-19, zadnje tri godine zabilježen je veliki porast upotrebe interneta, što je posljedično dovelo do masovnog doživljavanja elektroničkog nasilja. Stoga će se obuhvatiti i to razdoblje kako bi se dobio uvid u postotak doživljenog nasilja prije i nakon pandemije.

U području **Azije**, Lee i Shin (2016) istraživali su prevalenciju viktimizacije *cyberbullyinga* na uzorku od 4000 korejskih srednjoškolaca od 7. do 12. razreda. Uzorak je bio podijeljen na 2166 (54,1%) mladića i 1834 djevojaka (46%). Rezultati pokazuju da je ukupno 34% adolescenata bilo uključeno u nasilje; i to njih 6,3% kao počinitelji, 15% kao žrtve, a 13,15% izjasnilo se da su sudjelovali u obje uloge. Iz priloženog se može zaključiti kako veći postotak mladih doživljava elektroničko nasilje, nego ga čini prema drugima. Što se tiče razlike po spolu, mladići (6,5%) sudjeluju u malo većoj stopi činjenja elektroničkog nasilja od djevojaka (6,2%), za razliku od doživljavanja nasilja koje je češće kod djevojaka (16,8%) nego kod mladića (12,7%). Navedeno se može objasniti činjenicom da su djevojke u adolescentskom razdoblju emocionalnije i više teže osjećajima sigurnosti te privrženosti zbog čega se ranije vežu i stupaju u kontakt s nepoznatima. Što se tiče iskustava viktimizacije, najviše mladih (12%) izvještava da su bili viktimizirani na način da su njihovi osobni podaci otkriveni i dijeljeni dalje, zatim 10,2% doživjeli su *cyberbullying* tijekom online igara, 8% doživjelo je da su ignorirani i izbačeni iz chat soba kao i 6% njih da su zadirkivani u raznim razgovorima i grupama. Značajan čimbenik doživljavanja elektroničkog nasilja svakako je spol. Zanimljiv podatak prikazuje kako su mladići (16%) doživljavali više nasilja u online igricama za razliku od djevojaka (3,3%), dok su djevojke (9,3%) više iskusile isključivanje i ignoriranje u chat sobama od mladića (6%) (Lee i Shin, 2016). Za razliku od prethodnog istraživanja, Mallik (2019) u svom istraživanju provedenom u Bangladešu na uzorku 276 mladih u dobi od 14 do 17 godina dobiva prevalenciju viktimizacije od 32% i to u korist mladića. Također, iznenađuje podatak da su osobe koje su počinile nasilje na internetu (61%) uglavnom identificirane kao virtualni prijatelji, 53% kao prijatelji iz razreda i 33% kao rodbina. Iz navedenog, može se zaključiti

kako počinitelji ne moraju biti nepoznate osobe na internetu, nego su to često osobe u djetetovom okruženju koje ga poznaju te to poznanstvo mogu iskoristiti pretvarajući mane i nedostatke u grube šale koje povrjeđuju.

Američko istraživanje Hamm i sur. (2015) uključivalo je 36 studija koje su mjerile prevalenciju online viktimizacije kod srednjoškolske djece u rasponu od 12 do 18 godina. Rezultati studija pokazuju kako je 23% mladih izjavilo da su bili zlostavljani online, čak 5,8% do 6,6% ističe da je to bilo često, a povremenom nasilju bilo je izloženo njih 5,3% do 15,6%. Postoje mladi (15,2%) koji su samoinicijativno prijavili da doživljavaju nasilje. Također, dvije studije proučavale su koliko mladih čini i doživljava online nasilje istovremeno, ta brojka kretala se od 5,4% do 11,2%. Mladi koji čine nasilje na internetu, izjasnili su se da 6% do 10,3% njih to čini često, te 6% do 9,1% povremeno. U studijama sudionika koji su izjavili da su bili žrtve online nasilja, 50% ih je doživjelo nasilje više od jednom, a 32% doživjelo ga je 3 ili više puta godišnje. Međutim, u **Kanadi**, od 289 anketiranih srednjoškolaca, njih 54,9% navodi da su bili žrtve online nasilja i to većinom djevojke (Ronis i Slaunwhite, 2019). Nadalje, Patchin i Hinduja (2022) u svom istraživanju istražuju prevalenciju online viktimizacije kod osnovnoškolske djece (N=1034) u dobi od 9 do 12 godina, ali i koliko je mladih spremno prijaviti uočeno nasilje. Nakon provedene online ankete, 36% mladih izjavljuje da su bili žrtvom online nasilja, dok mali broj od samo 3,2% priznaje počiniteljstvo. Mali postotak priznavanja činjenja nasilja možemo dovesti u pitanje premda se radi o osnovnoškolskoj djeci, te zbog toga treba biti oprezan s obzirom na točnost danih odgovora, ali i straha koje je povezano s time jesu li njihovi odgovori uistinu anonimni. Što se tiče reagiranja na primijećeno online nasilje, 60 mladih izjavilo je da su pomogli viktimiziranoj osobi na određene načine; 16 mladih prijavilo je nasilje određenoj aplikaciji, dok je njih 13 blokiralo počinitelja (Patchin i Hinduja, 2022).

U **Europi** postoje brojna istraživanja koja istražuju prevalenciju viktimizacije kod djece i mladih, a jedan od njih je Deniz (2015) kojeg na uzorku 760 učenika osnovnih škola u dobi od 11 do 15 godina zanima da li su godine i socioekonomski status (SES) povezani s viktimizacijom. Istraživanje potvrđuje da 44% mladih ima iskustvo viktimizacije, te da se s višim godinama kao i višim SES-om povećava i viktimizacija. S obzirom na razlike u spolu, ovaj put dječaci su češće žrtve online nasilja s 23% u usporedbi s djevojčicama (21%). Godinu kasnije, Matos i sur. (2016) rade istraživanje na 3 525 učenika iz 23 srednjih škola u Portugalu. Naime, 3,9% učenika izjavljuje da je vršilo online nasilje nad drugima, dok je 6,7% bilo u ulozi žrtve. Spol i godine ponovno su se pokazali kao čimbenici koji utječu na višu razinu

viktimizacije. Odnosno, djevojke su za 9,1% bile izloženije *cyberbullyingu* od mladića, kao i učenici starijih razreda, točnije, učenici 11. razreda izvještavali su o 10,8% viktimizacije, za razliku od onih u 8. razredu (6,5%) i 6. razredu (5,5%) koji su znatno manje. Primanje uvredljivih poruka bio je najčešći oblik viktimizacije, a dijeljenje i priznavanje iskustva viktimizacije prijateljima je bio jedan od način suočavanja žrtvi s nasiljem. Što se tiče činjenja online nasilja, ponovno se ističu mladići s 4,9% u usporedbi s djevojkama (3,1%) te oni stariji u 11. razredu s 6,9% u usporedbi s nižim razredima. Iskustvo viktimizacije na uzorku učenika (N=1.993) 5. i 6. razreda osnovne škole u Španjolskoj iznosi 13,4% (Mchimbarrena i Garaigordobil, 2018). Osim toga, verbalnu agresiju pretrpjelo je 37%, a uvredljive poruke primilo je 8,4% učenika, te one predstavljaju najčešći oblik zlostavljanja među ovom populacijom. Treba spomenuti da je među ukupnim uzorkom bilo 1% onih koji su počinili online nasilje, 3,1% onih koji su počinili, ali i bili žrtve te 26% njih koji su bili promatrači. Rezultati jednog istraživanja Longobardi i sur. (2021) pokazuju kako na uzorku od 310 učenika osnovne škole, svaki četvrti učenik izvještava o iskustvu online viktimizacije. U istom istraživanju, nađeno je da su žrtve najviše bile izložene nepoželjnom seksualnom sadržaju (30,3%), seksualnom pritisku ili nagovaranju (19,4%), spolnoj prisili (12,3%) i online grooming-u (14%). Međutim, na uzorku 560 učenika u dobi od 12 do 15 godina, rezultati pokazuju kako je 26% njih povremeno viktimizirano, dok je 6,1% njih učestalo žrtvom online nasilja (Lloret-Irles i sur., 2022).

Neizostavno je spomenuti razdoblje unazad dvije godine koje osim što je popraćeno pandemijom COVID-19, obilježeno je naglim porastom upotrebe interneta. Premda su tehnologija i internet zbog izolacije bili najčešća sredstva komunikacije, neosporno je spomenuti kako je često dolazilo do nasilja u online komunikaciji. Upravo su Shin i Choi (2021) u navedenom razdoblju istraživali prevalenciju online viktimizacije na korejskim učenicima osnovne i srednje škole u dva navrata. Prvo istraživanje provedeno je 2019. godine na uzorku od 4 779 učenika, dok je istraživanje 2020. godine obuhvaćalo 4 958 učenika. Nakon provedenih istraživanja i usporedbe stopa iskustava internetskog nasilja između 2019. i 2020. godine, otkriveno je da je 2019. godine stopa iznosila 19%, dok se 2020. godine povećala na 19,7%. Stopa činjenja online nasilja se smanjila; 2019. godine bilježi se stopa od 18%, a 2020. godine spustila se na 10%. Međutim, stopa iskustva online viktimizacije od 2019. do 2020. najviše se povećala kod osnovnoškolskih učenika, za 6,9% (Shin i Choi, 2021). Iz priloženog se može vidjeti da su se stope iskustava viktimizacije s godinama povećale, dok su se stope počiniteljstva smanjile. Također podatak da se stopa viktimizacije kod osnovnoškolske djece

povećala za razliku od srednjoškolske objašnjeno je većim posjedovanjem pametnih telefona kod srednjoškolce djece što rezultira povećanjem preventivnih programa za online nasilje, što kod osnovnoškolske djece nedostaje (Shin i Choi, 2021).

Istraživanja prevalencije online viktimizacije u **Hrvatskoj** prate trendove i nalikuju prethodno spomenutim inozemnim istraživanjima gdje se prevalencija viktimizacije na internetu prikazuje s obzirom na određene čimbenike poput spola, dobi, vrste škole te uloge sudjelovanja u online nasilju kako bi se dobila sveobuhvatna slika učestalosti online nasilja. Prvo takvo istraživanje provodi Buljan Flander (2015) među 208 gimnazijalaca u dobi od 14 do 18 godina. Rezultati pokazuju da se 55,3% mladih nalazi u ulozi žrtve često ili se našlo nekoliko puta. Zatim, uspoređujući razne oblike u kojima su mladi sudjelovali, 40% mladih navodi kako je primilo uvredljive komentare o sebi, 27% izjavilo je da je netko širio laži o njima te 24,1% njih bilo je meta o kojoj se potiče druge da ružno govore. Za razliku od iskustva žrtava, 30% gimnazijalaca navodi da su činili nasilje na internetu i to najviše ih je slalo uvredljive poruke (21,6%) i objavljivalo komentare i fotografije s ciljem ismijavanja nekoga (8,7%). Godinu nakon, Vejmelka (2016) u svom istraživanju osim prevalencije ovisnosti o internetu, istražuje prevalenciju elektroničkog nasilja na 352 učenika srednjih škola. Naime, od ukupnog uzorka, 11,7% učenika izjavljuje da je bilo viktimizirano, dok s druge strane, 11,5% izjavljuje da je činilo nasilje na internetu. Postotak učenika koji čini nasilje nad drugima, ali biva istovremeno žrtva iznosi 27,5%. Iz svih navedenih istraživanja vidimo da je udio onih koji su iskusili online nasilje uvijek veći od onih koji su ga izvršili, a MUP-ova statistika upravo pokazuje godišnje poraste udjela žrtvi. Pa tako udio žrtvi u 2015. godini iznosi 46, u 2016. ta broj iznosi 60, a u 2017. udio je čak porastao na 169 žrtvi (Martinjak, 2019). Što se tiče vrste elektroničkog nasilja, žrtve su se najčešće našle u ulozi iskorištavanja djece za pornografiju. Na uzorku 451 srednjoškolaca u dobi od 17 do 18 godina, muška populacija najviše je sudjelovala u iskustvima kreiranja online stranica koje se sastoje od slika i šala na račun vršnjaka (84,5%), „provaljivanja“ u tuđe profile (83,7%), zlonamjerne komunikacije u tuđe ime (83,3%) i otvaranja lažnih profila (80,7%), za razliku od djevojaka koje su više sudjelovale u pisanju ružnih komentara na fotografije žrtava (87,3%), prijatnjama (86,8%), uvredljivoj komunikaciji predstavljajući se kao netko drugi (82,5%), „probijanju“ nečije lozinke (79,5%) i slanju anonimnih poruka mržnje (77,4%) (Martinjak, 2019). Iz navedenog vidimo da su neki oblici prisutni u obje populacije, no važno je napomenuti kako se navedeni postotci odnose na sva iskustva u online nasilju, bilo da se radi o ulozi žrtve, počinitelja ili promatrača. Još jednim

istraživanjem na uzorku 193 hrvatskih gimnazija potvrđeno je kako je udio žrtava online nasilja veći (10,9%) od počinitelja istoga (3,1%) (Rusan, 2020).

Nije u fokusu ovog rada, no zanimljivo je spomenuti koliko mladih čini elektroničko nasilje i u kojim oblicima. Trbojević i Šikuten (2022) proveli su istraživanje s 269 učenika, točnije s učenicima 5. i 8. razreda osnovnih škola u Zagrebu, od kojih 24,5% izjavljuje da se u zadnja 2 mjeseca pronašlo u ulozi počinitelja online nasilja. Najviše njih navodi da je pisalo ružne komentare o nekome na internetu ili putem poruka na mobitelu, da su ignorirali druge na društvenim mrežama ili ih izbacivali iz grupnih razgovora, da su „razbijali“ tuđe lozinke na društvenim profilima i čitali ili pregledavali njihove privatne stvari, te širili laži o nekome.

Usporedimo li prethodno spomenuta domaća i inozemna istraživanja prevalencije elektroničkog nasilja, uočavamo nesrazmjer u postotcima sudjelovanja te zbog toga istraživanja treba razmatrati ovisno o veličini i vrsti (kvaliteti) ispitivanog uzorka, dobi, spolu, ulogama u online nasilju, vrsti škole i raznim čimbenicima koji mogu utjecati na krajnje rezultate o prevalenciji. Međutim, prevalencija viktimizacije online nasilja povećava se s godinama i to bez obzira na uzorak ispitanika i geografski položaj u svijetu (Garaigordobil, 2015; Lee i Shin, 2016; Longobardi i sur., 2021; Martinjak, 2019; Patchin i Hinduja, 2022). Također, zamjetne su razlike u iskustvima viktimizacije s obzirom na spol. Prema tome, puno više djevojčica u ulozi je žrtve online nasilja nego dječaci, dok su dječaci češće ti koji čine nasilje (Deniz, 2015; Lee i Shin, 2016; Matos, 2019). Međutim, u nekim istraživanjima utvrđeni su drugačiji trendovi, dječaci su bili ti koji su češće iskusili online nasilje, i to u online igricama (Deniz, 2015; Mallik, 2019). Prema tome prevalenciju viktimizacije s obzirom na spol treba promatrati ovisno o dominantnoj aktivnosti u kojoj je određeni spol više zastupljen.

Nadalje, manji postotak priznavanja činjenja elektroničkog nasilja kod djece i mladih možemo pripisati mlađoj i nezreloj dobi. Zbog toga većina mladih osjeća strah pri priznavanju određenog kaznenog djela i daje socijalno poželjne odgovore ili ne razumije pravo značenje pitanja koje im je postavljeno kao i ozbiljnost određenog ponašanja te njegovih posljedica.

6. Obilježja počinitelja i žrtava elektroničkog nasilja

6.1 Obilježja žrtvi

S obzirom na temu ovog rada koja se temelji na iskustvima online viktimizacije, interesira nas profil i obilježja osoba koja najčešće postanu žrtvama internetskog nasilja. Žrtve su mete koje nasilnici percipiraju kao drugačije i inferiornije te zbog toga smatraju da ih imaju pravo zlostavljati (Notar i sur., 2013). Žrtve svakako opisuju neka obilježja zbog kojih lakše i brže stupaju u rizične odnose na internetu koji ih na kraju dovedu do iskustva viktimizacije. Provođenje više satnih razdoblja na internetu i društvenim mrežama, dijeljenje osobnih podataka o sebi, dopisivanje s nepoznatima, svakako povećavaju vjerojatnost da osoba postane žrtvom online nasilja (Bauman, 2013; Sampasa-Kanyinga i Hamilton, 2015).

Promatramo li spol koji prevladava među žrtvama online nasilja, uočavamo da istraživanja nisu jednoznačna. Neka istraživanja ističu da djevojčice češće trpe online nasilje (Lee i Shin, 2016; Matos, 2019; Ronis i Slaunwhite, 2017), dok neka pokazuju da će se dječaci prije naći u ulozi žrtve (Deniz, 2015; Mallik, 2019). S obzirom na razlike u spolu, djevojčice će prije biti viktimizirane zbog fizičkog izgleda i odjeće koje nose, dok će dječaci također biti ismijavani zbog fizičkog izgleda, seksualne orijentacije ili osobina koje ih ne čine „muškarčinama“ (Berne i sur., 2014). Postoje veće šanse da će osoba biti viktimizirana ukoliko se po vjeri ili stavovima razlikuje od drugih te ukoliko se njen fizički izgled temelji na specifičnim odlikama poput druge rase, pretilosti, invaliditeta ili upadljivog stila odijevanja (Cassidy i sur., 2009, prema Meštrović, 2021; MacEachen, 2012). Osobine poput niskog samopouzdanja, problema s iznošenjem emocija, socijalne anksioznosti, loše slike o sebi ili usamljenosti, žrtve mogu "natjerati" da osjećaj za pripadanjem potraže na internetu zbog čega se dodatno izlažu potencijalnom nasilju (Sušac, 2019; Vrhovnik, 2019). Niska razina samokontrole, provođenje dugog vremena na internetu te usamljenost pokazale su se značajnim prediktorima doživljavanja elektroničkog nasilja (Sušac, 2019). Također, žrtve izvještavaju o niskoj razini samopoštovanja, dubokom nezadovoljstvu, ali i višem riziku za razvoj depresije i tjeskobe (Tintori i sur., 2021). Žrtve su najčešće osobe koje se po nekom obilježju izdvajaju od ostatka djece, na primjer ukoliko su nova osoba u razredu, djeca nižeg socijalno-ekonomskog statusa, djeca razvedenih roditelja ili pak nadarena djeca (Belošević i sur., 2021). Nasilnici smatraju kako im se žrtve nikada neće suprotstaviti jer se zbog navedenih osobina ne znaju zaštititi i zauzeti za sebe te se time predstavljaju kao lak plijen (Auslander i sur., 2015). Razdoblje adolescencije smatra se najrizičnijim za iskušenje uloge online žrtve, premda je osoba u tom

razdoblju nesigurna, traži svoj vlastiti identitet i autonomiju te se postepeno odaljava od roditelja i traži sebe slične što joj internet svojom brzinom i praktičnosti upravo daje (Vrhovnik, 2019).

Neka istraživanja pokazuju kako su žrtve češće osobe nižeg školskog uspjeha koje imaju negativan stav prema svojim školskim kompetencijama jer im zlostavljanje na internetu otežava ispunjavanje obaveza za školu (Ma i sur., 2009, Twayman i sur., 2010, prema Maričić, 2021). Zbog navedenog, ne iznenađuje da žrtve često izbjegavaju odlazak u školu kao i druženja s vršnjacima, a alkohol i droga često im predstavljaju bijeg od problema (Benzmiller, 2013). Nadalje, žrtve su često osobe koje nemaju povjerenja u svoje učitelje ili ne vjeruju da ih oni mogu zaštititi od online nasilja, ali zanimljivo je da većina žrtava izjavljuje da su imali pristup mobilnim telefonima za vrijeme nastave, što je daljnje omogućavalo njihovu viktimizaciju (Lee i sur., 2017). Nikčević-Milković i Jerković (2016) nalaze podatak da su žrtve online nasilja češće djeca koja borave u urbanijim područjima premda imaju bolju i bržu dostupnost internetske mreže te više vremena provode za mobitelima.

Nadalje, istraživanja pokazuju kako posjedovanje određenih poremećaja i problema u ponašanju, poput ADHD-a ili autizma mogu predstavljati prediktore viktimizacije (Baumman i sur., 2021; Holmberg i Hjern, 2008, prema Maričić, 2021; Schroeder i sur., 2014). Također, većina žrtvi izjavilo je kako pati od depresivnog i emocionalnog poremećaja (Mallik, 2019). Žrtve često imaju problema s emocionalnom regulacijom te neprikladnim strategijama suočavanja s problemima što ih dodatno lako odvuče u viktimizaciju (Estevez i sur., 2022). Beltran-Catalan i sur. (2018) ističu kako su žrtve osobe snižene emocionalne inteligencije koje svoje negativne emocije izražavaju na neprikladan način zbog čega su dodatno ismijavane i zadirkivane od strane nasilnika. Baumman i sur. (2022) pronašli su pozitivnu povezanost između poremećaja ponašanja i iskustva viktimizacije, odnosno većina žrtvi posjedovala je određene ponašajne probleme. Međutim, žrtva ne mora posjedovati određena obilježja kako bi postala metom online nasilja, možda je samo nekada prije vršila tradicionalno nasilje nad nekime, a počinitelj je odlučio zamijeniti uloge i osvetiti joj se u okruženju u kojem je on vještiji (Popović-Ćitić, 2009, prema Jozić, 2018). Kowalski i Limber (2007; prema Jozić, 2017) ističu kako su online žrtve često i same bile počinitelji tradicionalnog nasilja.

Gledajući obiteljske čimbenike, žrtve nerijetko dolaze iz obitelji narušene kohezije koje su obilježene neprijateljskim odnosima, svađama, neprihvatanjem, emocionalnom "hladnoćom", zanemarivanjem potreba i nesigurnom privrženosti (Machimbarena i Garaigordobil, 2018; Meštrović, 2021). Barboza i sur. (2008, prema Maričić, 2021) ističu kako permisivni odgojni

stil kao i autoritativni kontrolirajući roditelji mogu biti rizični čimbenici za viktimizaciju premda usporavaju djetetovu samostalnost i razvoj prosocijalnih odnosa koji mogu predstavljati čimbenike zaštite u ovom području. S druge strane, Dehue i sur. (2012) navode kako autoritaran i zanemarujući roditeljski stil ipak imaju više utjecaja na to da adolescent postane žrtvom online nasilja. Bez obzira na roditeljski stil, nadzor od strane roditelja nad djetetovim korištenjem interneta od iznimne je važnosti. Ponekad zbog brzog širenja trendova kao i razvoja novih društvenih mreža, roditelji ne mogu popratiti što se to na internetu zbiva s njihovom djecom, a tome doprinosi i nepriznavanje mladih o iskustvima viktimizacije na internetu (Vrhovnik, 2019). Istraživanjem s mladima od 11 do 14 godina, samo njih 9% izjavilo se spremnim priznati roditeljima online iskustvo nasilja (Bauman, 2010). Postoje pokazatelji koji otkrivaju da se osoba najvjerojatnije nalazi u ulozi online žrtve. Ponašanja poput pokazivanja nervoze tijekom primanja poruka ili korištenja mobitela, provođenja velikog dijela vremena na mobitelu, spominjanje nepoznatih osoba na internetu i pridavanje im velike pažnje, skrivanjem mobitela i nošenjem cijelo vrijeme uz sebe, izbjegavanje razgovora o dugotrajnom korištenju mobitela, velik broj novih kontakata na društvenim mrežama ili brisanje korisničkog računa ukazuju na potencijalnu opasnost od online viktimizacije (Borba, 2010, prema Bilić i sur., 2012; Mihaljević i Tukara Komljenović, 2017).

Često se postavlja pitanje zašto online žrtve, unatoč nasilju, ostaju u kontaktu sa zlostavljačem? Navedeno pokušavaju objasniti Khatcherian i Zdanowicz (2022) koji tumače da adolescenti zbog fizičkih transformacija gube svoj primarni identitet koji su usvojili u djetinjstvu te ga preispituju kako bi usvojili onaj zreliji, sekundarni. Također to razdoblje oslikano je nesigurnošću i izgubljenošću jer se mladi odvajaju od roditelja i primarnog identiteta te traže sebe, a internet i društvene mreže im pružaju priliku za pridruživanjem grupama vršnjaka dajući im identitet i podršku.

6.2 Obilježja počinitelja

Osim poznavanja obilježja i određenih ponašanja žrtvi elektroničkog nasilja, od velike važnosti je poznavanje istoga kod počinitelja jer nam ono omogućuje pravovremeno uočavanje, reagiranje i sprječavanje potencijalnog nasilja. Stoga će ovo poglavlje prikazati osobine, navike i neka ponašanja počinitelja kako bi se dobio sveobuhvatni profil osobe koja najčešće sudjeluje u elektroničkog nasilju u ulozi počinitelja.

Jedno istraživanje otkrilo je kako su počinitelji elektroničkog nasilja najčešće osobe koje žrtva ima među svojim online prijateljima (60,8%), zatim kako 52,9% pripada prijateljima u razredu

i zadnje najmanje očekivano, njih 33,3% činila je žrtvina rodbina (Mallik, 2019). Prema ovome, počinitelje često čine poznate osobe u žrtvinoj okolini, koje su upoznate sa žrtvinim manama i nedostacima i upravo to iskorištavaju kako bi ih povrijedili. Nadalje, Tokunaga (2010) tumači da najviše mladih kreće s online nasiljem u 7. i 8. razredu osnovne škole koje je popraćeno razdobljem adolescencije. Svima je poznato da je adolescentsko razdoblje obilježeno raznim biološkim, psihološkim i fizičkim promjenama koje uzrokuju znatizelju i eksperimentiranje kako u stvarnom tako i u virtualnom svijetu.

Neka osobna obilježja koja najčešće opisuju počinitelje online nasilja su nedostatak empatije, niža razina samokontrole, osjećaj nadmoći nad drugima, agresija, problemi u ponašanju, prekomjerno korištenje interneta, nedostatak roditeljskog nadzora, ljubavi i podrške, slaba obiteljska kohezija, pozitivni stavovi prema nasilju, loši vršnjački odnosi te antisocijalne tendencije (Buljan Flander i sur., 2015; Floros i sur., 2013). Osim prethodno spomenutih obilježja, Tintori i sur. (2015) navode kako počinitelji imaju posebno izražene stereotipe prema homofobnim i etničkim skupinama što im daje dodatni motiv za vrijeđanje. Naime, istraživanja pokazuju da postojanje ADHD-a kao i određenih teškoća u razvoju dovode do češćeg činjenja elektroničkog nasilja (Heiman i Olenik-Shemesh, 2015; Yen i sur., 2014). Međutim, neki znanstvenici smatraju da je činjenje *cyberbullyinga* kod počinitelja povezano s nerazvijenim prefrontalnim korteksom koji se razvija do 25. godine života i zadužen je za moralno rasuđivanje između dobra i zla te shvaćanjem uzročno-posljedične veze (Mason, 2008, prema Bilić, 2018). Deniz (2015) ističe kako su počinitelji češće učenici viših razreda te višeg socio-ekonomskog statusa. Od iznimne je važnosti spomenuti da su mnogi internetski zlostavljači i sami bili žrtve (Floros i sur., 2013) o čemu govori jedno Kanadsko istraživanje s mladima od 7. do 9. razreda, točnije njih 56% počinitelja priznaje da je bilo zlostavljano ranije u školi (Beran i Li, 2008, prema Ronis i Slaunwhite, 2019). Istraživanja koja istražuju spol počinitelja nisu konzistentna, premda nekoliko istraživanja potvrđuju veći udio dječaka kao počinitelja elektroničkog nasilja (Deniz, 2015; Lee i Shin, 2016; Matos, 2016; Ronis i Slaunwhite, 2019) drugi ih negiraju i tu korist pripisuju djevojčicama (Deniz, 2015; Mallik, 2019).

Gledano sa strane obiteljskih obilježja, počinitelji često dolaze iz obitelji s narušenom komunikacijom i međusobnim odnosima, koja je često popraćena neadekvatnim odgojnim stilovima (Meštrović, 2021). Autoritativni odgojni stil praćen pretjeranom strogoćom, kontrolom i nedostatkom podrške i topline, te suprotno njemu permissivni odgojni stil kojeg karakterizira nedostatak nadzora i brige za djecu predstavljaju čimbenike češćeg činjenja online nasilja (Floros i sur., 2013). Navedeno ukazuje na nedovoljni roditeljski nadzor nad online

radnjama mladih, koji da je imalo veći mogao bi prevenirati većinu nasilnih radnji na internetu. Ybarra i Mitchell (2004, prema Ciboci, 2014) ističu da je neizgrađen odnos između roditelja i djeteta upravo značajan čimbenik predviđanja online nasilja.

S druge strane, motivacija počinitelja može se podijeliti na unutarnju i vanjsku. Unutarnja motivacija usmjerava počinitelja na činjenje djela i tiče se unutarnjih stanja poput osjećaja zadovoljstva, želje za osvetom, dosade, ljubomore, zabave ili pak puko traženje pažnje (Meštrović, 2021; Notar i sur., 2013). Međutim, činjenje online nasilja može biti potaknuto vanjskom motivacijom poput ne fizičkog kontakta i anonimnosti koje internet nudi što omogućava jednu vrstu zaštite počinitelja odnosno izostanak u vidu posljedica i kazni (Varjas i sur., 2010).

Počinitelje na internetu možemo razlikovati s obzirom na motivaciju, kao i metode kojima se koriste kako bi došli do cilja, a prvu takvu podjelu počinitelja dala je Parry Aftab (2006, prema Popović-Čitić, 2009) podijelivši ih u 5 različitih tipova:

- Osvetoljubivi anđeo (eng. *vengeful angel*) – predstavlja osobu koja je najčešće žrtva nasilja, te se zapravo kroz svoje nasilne radnje pokušava osvetiti, zaštićujući sebe i druge od ostalih koji zaslužuju „biti“ viktimizirani. Ovaj tip nije svjestan da svojim postupcima čini nasilje i zapravo je u nekoj vrsti zablude da mu je opravdano uzvratiti istom mjerom. Glavna obilježja su mu osveta, nesvjesnost sebe kao počinitelja, „utjerivanje“ pravde i iskustvo viktimizacije.
- Gladan moći (eng. *power-hungry*) – predstavlja osobu koja se koristi metodama zastrašivanja kako bi osjetila nadmoć i kontrolu nad žrtvom. Ovaj tip ne djeluje samostalno, nego za sobom „vuče“ cijelu publiku, odnosno zahtijeva podršku i divljenje njegovim nasilnim postupcima. Najčešće djeluje kroz ostavljanje prijetnji i sramotnih objava u vezi drugih. Glavna obilježja ovog tipa su potreba za hvalisanjem i publikom, ostvarivanje moći nad drugima i kontroliranje drugih uz pomoć izazvanog straha.
- Štreber osvetnik (eng. *revenge of the nerds*) – Predstavlja podvrstu tipa gladan moći gdje im je primarni cilj ostvariti moć nad drugim, ne kako bi zadobili autoritet nego kako bi na jedan način nadoknadili vlastite „nedostatke“. Internet im pruža priliku za iskorištavanjem vlastite tehnološke vještine u kojoj često vjeruju da su jači i bolji što na jedan način kompenzira njihove nedostatke. Ovi počinitelji skrivaju se iza internetske anonimnosti koja dodatno jača njihove *cyber* aktivnosti. Na internetu

djeluju grubo i snažno, no u stvarnom svijetu radi se o nesigurnim osobama zbog čega svoju ulogu počinitelja jako vješto skrivaju zbog straha od potencijalne viktimizacije. Osim onih koji su „zaslužili“ biti žrtve, često napadaju i ostale jer time dobivaju osjećaj moći. Obilježja ovog tipa su dobro razvijene tehnološke vještine, žrtve tradicionalnog nasilja željne za osvetom, nesigurnost i nepopularnost u društvu.

- Pakosne djevojčice (eng. *mean girls*) – Vršenje nasilja na internetu za njih predstavlja oblik zabave i razbibrige koji hrani njihov ego te povrjeđuje tuđi. Ovaj tip najnezreliji je jer je temeljen na egu djeteta koji se povećava ismijavanjem i omalovažavanjem drugih. Za razliku od štrebera osvetnika, ovaj tip se ne skriva i želi da ga drugi prepoznaju kao moćnu i glavnu osobu. Također uživa u pažnji publike što povećava njegove nasilne radnje, a ukoliko žrtva ignorira njegove radnje to ga dodatno razljuti. Zanimljivost je što su žrtve ovog tipa nasilnika većinom djevojčice (Trolley i sur., 2006, prema Popović-Ćitić, 2009). Obilježja koja opisuju ovaj tip su djelovanje iz ega, viktimizacija djevojčica, potreba za divljenjem publike te zlostavljanje iz puke zabave.
- Nepažljivi (eng. *inadvertent*) – Predstavlja tip koji ne želi namjerno činiti online nasilje, već nepromišljeno reagira i odgovara na određene negativne stvari na internetu što se izmakne kontroli te pretvori u elektroničko nasilje. No, vole se predstavljati kao snažni te vole igrati razne uloge pritom ne razmišljajući o negativnim posljedicama. Nesvjesni svojih afektivnih i nepažljivih komentara koji mogu povrijediti, ne smatraju se nasilnicima, zbog čega se iznenade kada ih netko optuži za online nasilje. Nepažljivo reagiranje, ne razmišljanje o posljedicama, želja za igranjem uloga, obilježja su koja opisuju ovog tipa počinitelja.

7. Posljedice iskustva viktimizacije na internetu

Posljedice elektroničkog nasilja su brojne i mogu se negativno odraziti na psihološko, psihosomatsko, ponašajno te socijalno funkcioniranje pojedinca. Zbog specifičnosti poput anonimnosti, šire publike te stalne dostupnosti interneta, neki autori smatraju da su posljedice online nasilja teže i dugotrajnije od tradicionalnog nasilja (Buljan Flander, 2010; Campell, 2005; Kiriakidis i Kavoura, 2010, prema Elledge i sur., 2013). Također, posljedice online viktimizacije su više internalizirane prirode pri čemu ih je teže uočiti nego posljedice tradicionalnih nasilja. Važno je istaknuti da adolescenti bez obzira u kojoj vrsti online nasilja sudjelovali, predstavljaju osjetljiviju i ranjiviju skupinu kod kojih posljedice mogu biti dosta opasnije (Swearer i Hymel, 2015). Posljedice koje se u većini slučajeva javljaju nakon što je

osoba doživjela internetsko nasilje su strah, frustracija, suicidalne misli, sniženo samopouzdanje i samopoštovanje, osjećaj dubokog nezadovoljstva, simptomi depresije i anksioznosti, socijalna isključenost, osjećaj bespomoćnosti i ranjivosti (Bauman i sur., 2013; Buljan Flander, 2010; Hinduja i Patchin, 2010; Mandić i Radić Bursać, 2020; Meštrović, 2021; Mihaljević i Tukara Komljenović, 2017; Tokunaga, 2010). Neki autori (Kaschnitz, 2016; Vejmelka i sur., 2017) tumače da može doći i do psihosomatskih posljedica poput glavobolja, problema sa spavanjem, manjka apetita, bolova u predjelu trbuha ili ubrzanog rada srca. Navedene posljedice mogu biti dosta izraženije i bolnije za žrtvu s obzirom na to da je internetsko nasilje dostupno 24/7 što otežava pronalazak mira i sigurnosti za žrtvu (Batori i sur., 2020).

Međutim, iskustvo *cyber* viktimizacije neke žrtve može navesti na delinkvenciju i zloupotrebu raznih sredstava ovisnosti (Mihaljević i Tukara Komljenović, 2017; Mitchell i sur., 2007, prema Jozić, 2021). Također, ponekad posljedica online nasilja može biti snažan osjećaj ljutnje i osvete što dovede do toga da žrtva sama postane počinitelj i vrši nasilje nad drugima (Kowalski i Limber, 2007; Patchin i Hinduja, 2006, prema Meštrović, 2021). Žrtve u jednom istraživanju navode da im se nakon iskustva viktimizacije uveliko snizilo opće raspoloženje, postali su plašljiviji, neki su zatvorili svoje profile na društvenim mrežama dok su neki prestali koristiti mobitele i internet (Agbeko i Kwaa-Aidoo, 2018). Kao najprisutnije i najdugotrajnije posljedice navode se depresivna i anksiozna stanja (Mitchell i sur., 2007; Sourander i sur., 2007, sve prema Bilić, 2018). U većini slučajeva, žrtva biva stigmatizirana i etiketirana od strane vršnjaka zbog onoga što je proživjela (Mihaljević i Tukara Komljenović, 2017).

Jedna od najopasnijih posljedica svakako je samoozljeđivanje, razmišljanje o suicidu te njegovo počinjenje (Bauman i sur., 2013; Mihaljević i Tukara Komljenović, 2017; Strabić i Milaković, 2016). Suicid kojemu je razlog iskustvo žrtve u elektroničkom nasilju, nosi poseban naziv *cyberbullicide* (Patchin i Hinduja, 2006, prema Bilić, 2014). U istraživanju Hinduja i Patchina (2010, prema Bilić, 2014) na uzorku 1963 adolescenata, pokazalo se da su žrtve elektroničkog nasilja imale 1,9 puta veću šansu za pokušaj i 1,5 puta veću šansu za počinjenje samoubojstva, za razliku od onih koji nisu iskusili online viktimizaciju. Pretpostavlja se da će osobe koje su bile žrtvom online nasilja imati problema s partnerskim vezivanjem u budućnosti te će im biti potrebna psihološka pomoć i podrška (Strom i Strom, 2005, prema Payne i Hutzell, 2015).

Pored posljedica koje online viktimizacija ostavlja po žrtve, neizostavno je spomenuti i posljedice koje slijede onima s druge strane ekrana, odnosno počiniteljima elektroničkog nasilja. Sankcioniranje *cyber* nasilja u Hrvatskoj uređeno je Kaznenim zakonom Republike Hrvatske koje je usklađeno s odredbama Konvencije o kibernetičkom kriminalu Vijeća Europe koja predstavlja prvi prihvaćeni sporazum ciljano osmišljen za rješavanje problema računalnog kriminala (Bagović, 2012). S obzirom na to da je fokus ovog rada na populaciji adolescenata, spomenut ćemo samo neka kaznena djela koja su najčešća kod spomenute skupine te njihove pripadajuće kazne. Međutim, kaznena odgovornost u Republici Hrvatskoj kreće od 14. godine života, što znači da oni ispod 14. godine nisu kazneno odgovorni za svoje postupke te prema njima vrijede drugačije odredbe. Dok se za one starije od 14 godina primjenjuju odredbe Zakona o sudovima za mladež (Vrhovnik, 2019).

Što se tiče kaznenih djela *cyberbullyinga*, Kazneni zakon prepoznaje neka i za njih navodi određene kaznene posljedice. Kaznena djela poput neovlaštenog pristupa, ometanja rada računalnog sustava, računalnog krivotvorenja ili računalne prijevare opisani su u **glavi dvadeset petoj (XXV) kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka** (Kazneni zakon, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21, 114/22, u daljnjem tekstu KZ). Nadalje, KZ prepoznaje i neka druga djela koja se mogu počinuti online i kao takva predstavljaju kažnjivo ponašanje. **Glava sedamnaesta (XVII) kaznena djela spolnog zlostavljanja i iskorištavanja djeteta** opisuje kazneno djelo iskorištavanja djece za pornografiju koje se također može odvijati online (KZ, NN 144/12, 118/18, 126/19), dok u glavi **četрнаestoj (XIV) kaznena djela protiv privatnosti** stoji opisano kazneno djelo zloupotrebe snimke spolno eksplicitnog sadržaja (KZ, NN 56/15, 126/19, 84/21). Također, kaznena djela uvreda i kleveta počinjenih online, kažnjavaju se i opisana su u **glavi petnaestoj (XV) kaznena djela protiv ugleda i časti** (KZ, NN 56/15, 126/19, 84/21).

Pronađene spoznaje i rezultati raznih istraživanja ukazuju na veliku opasnost elektroničkog nasilja i njegovih posljedica na mentalno zdravlje djece i mladih. Treba biti svjestan da mladi različito reagiraju na iskustva online nasilja i da ne postoji univerzalni način nošenja s problemima. Zbog toga, svim snagama potrebno se usmjeriti na sprječavanje i reduciranje internetskih problema kako ne bi prerasli u internetsko nasilje jer svakako bolje je spriječiti nego liječiti.

8. Preventivne i tretmanske intervencije

8.1 Preventivne intervencije

Buljan Flander i sur. (2010) izdvajaju 4 čimbenika uspjeha u borbi protiv elektroničkog nasilja, a to su (1) podizanje svijesti kod roditelja, učitelja i među djecom o problemima koje online nasilje može prouzročiti kroz razne edukacije, treninge ili radionice, zatim (2) postavljanje pravila nulte tolerancija na nasilje i definiranje kaznenih posljedica prilikom kršenja istih od strane države, (3) kontroliranje dječjeg korištenja interneta od strane roditelja i učitelja te (4) preventivni programi sprječavanja elektroničkog nasilja koji bi se trebali usmjeravati na razvijanje empatije, vještina rješavanja problema te profesionalnim edukacijama učitelja. Hijerarhijski, prevencija se dijeli na primarnu, sekundarnu i tercijarnu pri čemu je svaka od njih usmjerena na određenu skupinu ovisno o njihovom stupnju rizika prema kojima se onda primjenjuju određene intervencije za sprječavanje nasilja.

Primarna ili univerzalna prevencija namijenjena je cijeloj populaciji i nju mogu provoditi različite institucije, organizacije ili lokalne zajednice koje jednim dijelom utječu na kreiranje zakona, zatim roditelji ili učitelji podižući svijet o postojanju nasilja te mediji koji raznim porukama usmjeravaju populaciju na višu svijest i oprez od postojanja elektroničkog nasilja (Župančić, 2017). Sekundarna ili selektivna prevencija provodi se među populacijom koja je pod većim rizikom od doživljavanja nasilja. Najčešće se provodi se u obliku raznih edukativnih radionica, predavanja za roditelje, posjetom stručne službe obitelji koja je pod rizikom ili dijeljenjem edukativnih letaka s ciljem educiranja o problemu (Župančić, 2017). Zadnja, no ne manje važnija, tercijarna ili indicirana prevencija provodi se među populacijom koja je doživjela nasilje s ciljem smanjena daljnjeg nasilja te njegovih posljedica, ojačavanja i vođenja djece i roditelja kroz proces pripreme za nastavak normalnog života. Najvažniji cilj tercijarne prevencije je sprječavanje međugeneracijskog zlostavljanja, odnosno sprječavanje da proživljeno nasilje oblikuje mladu osobu u njenom daljnjem životu (Bilić, 2012). Kroz ovu vrstu prevencije, nastoji se smanjiti nasilje, dati podrška i hrabrost mladoj osobi kako bi ventilirala proživljene emocije uzrokovane proživljenim nasiljem.

U nastavku bit će prikazani neki od preventivnih programa i projekata suzbijanja elektroničkog nasilja na području Republike Hrvatske.

Prikaz 1. Neki preventivni programi elektroničkog nasilja u Hrvatskoj.

"Prekini lanac!"	<ul style="list-style-type: none"> •2008. projekt, a 2009. preventivni program •univezalna prevencija
Hrabri Čuvari	<ul style="list-style-type: none"> •2017. •univerzalna prevencija
Ne e-nasilju	<ul style="list-style-type: none"> •2016. •univerzalna prevencija
"Delete cyberbullying"	<ul style="list-style-type: none"> •2014 •univerzalna prevencija
"Vrli novi svijet"	<ul style="list-style-type: none"> •2019. •univerzalna prevencija
Snep program	<ul style="list-style-type: none"> •2020. •univerzalna prevencija
Klikni za sigurnost	<ul style="list-style-type: none"> •2018. •selektivna i indicirana prevencija

Na području Hrvatske, borbu protiv elektroničkog nasilja, 2008. godine pokreće UNICEF u suradnji s Hrabrim telefonom kroz kampanju „Prekini lanac!“ koja se kroz razne letke i plakate, televizijske reklame namijenjene roditeljima, učiteljima i djeci usmjeravala na sprječavanje online nasilja (Ćosić i sur., 2010). Godinu kasnije, kreiran je istoimeni školski preventivni program „*Prekini lanac!*“ koji je zapravo sljedbenik programa „Za sigurno i poticajno okruženje u školama“. Univerzalni program „*Prekini lanac!*“ čine radionice za roditelje, učitelje, ali i djecu koje potiču kritičko razmišljanje te educiraju o internetskim novitetima i često su provođene upravo na roditeljskim sastancima, razrednim satovima i učiteljskim vijećima (Ćosić i sur., 2010). Nadalje, Hrabri telefon pokreće svoj preventivni program elektroničkog nasilja pod nazivom *Hrabri Čuvari* koji se sastoji od edukativnih radionica za stručne suradnice, roditelje, učitelje i učenike (Hrabri telefon, 2017). Ono što je kod ovog programa specifično je priznavanje titule „Hrabrog čuvara“ koje učenici dobiju nakon odslušane radionice te time imaju pravo pomoći i poučavati vršnjake o problemima i opasnostima nasilja na internetu (Jeleč i sur., 2020).

Još jedan zanimljivi projekt „*Delete cyberbullying!*“ kreiran i provođen od strane udruge roditelja „Korak po korak“ usmjerava se na prevenciju elektroničkog nasilja i to kroz emitiranje videa pod nazivom „Elektroničko nasilje: postoji izlaz“ i mobilnu aplikaciju #DeleteCyberbullying“ koja nakon odslušanog videa nudi kviz koji pruža brojne informacije o opasnosti interneta (Tkalčić, 2022). Ovaj univerzalno-preventivni projekt jednim dijelom

provodi COFACE (Konferencija obiteljskih organizacija Europske unije) uz pomoć programa Europske unije DAPHNE koji ih financijski podržava i bori se za zaštitu djece i mladih te žena od svih oblika nasilja (Jeleč i sur., 2020).

Nadalje, *Snep program* preventivni je program nastao u priručniku Seksualno nasilje nad i među djecom i mladima kojeg je prvenstveno osnovala Ženska soba, odnosno centar za seksualna prava (Tkalčić, 2022). Ženska soba poznata je po zagovaranju seksualnih prava, no u svom radu bore se i protiv elektroničkog seksualnog nasilja. *Snep program* sastoji se od radionica koje educiraju djecu i mlade o glavnim obilježjima elektroničkog seksualnog nasilja, njegovim uzrocima i posljedicama te strategijama kako se zaštititi (Tkalčić, 2020). Svi navedeni programi uglavnom su univerzalne prevencije, dok Ambidekster klub u suradnji s gradom Gospićem, Zagrebom i Ministarstvom demografije, obitelji, mladih i socijalne politike provodi selektivni i indicirani projekt *Klikni za sigurnost* koji se sastoji od internetskog i telefonskog savjetovanja mladih i roditelja koji su u riziku ili koji su već razvili probleme, individualnih ili grupnih savjetovanja, raznih edukacija, tribina za roditelje i djecu, educiranja volontera koji pružaju savjetovanja te educiranja javnosti preko raznih letaka i spota „Što se dogodi na internetu“ (Ambidekster klub, 2018).

Iz spomenutog, vidimo postojanost mnogo projekata koji se usmjeravaju na smanjenje elektroničkog nasilja, pogotovo u školama, no detaljniji prikazi projekata kao i spomenutih programa nisu dostupni široj javnosti zbog čega su njihovi opisi skromniji. Također, kod većine preventivnih programa elektroničkog nasilja nedostaju podaci o učinkovitosti, dok programi suzbijanja tradicionalnog nasilja bilježe dosta evaluacijskih podataka (Jeleč i sur., 2020). Navedeno ukazuje na potrebu suradnje između roditelja i stručnog kadra škole kao i potrebu za sustavnim praćenjem implementacije i učinkovitosti intervencija koje se pružaju te edukacije većeg broja nastavnika i stručnih suradnika koji bi provodili spomenute preventivne programe. Nedostatak evaluacijskih podataka onemogućuje praćenje uspješnosti programa kao i njegovo usavršavanje zbog čega dolazi do zastoja u provođenju programa i ponavljanja istih grešaka (Jeleč i sur., 2020).

S druge strane, u nastavku će biti prikazani i opisani neki preventivni programi elektroničkog nasilja u svijetu.

Prikaz 2. Neki preventivni programi elektroničkog nasilja u svijetu

KiVa	<ul style="list-style-type: none"> •Finska •univerzalna i indicirana prevencija
Noncadiamointrappola	<ul style="list-style-type: none"> •Italija •univerzalna prevencija
The missing program	<ul style="list-style-type: none"> •Kanada •univerzalna prevencija
ConRed	<ul style="list-style-type: none"> •Španjolska •Školski preventivni program, univerzalna prevencija
Media Heroes	<ul style="list-style-type: none"> •Njemačka •školski psihoedukativni program, univerzalna prevencija
I-SAFE	<ul style="list-style-type: none"> •SAD •univerzalna prevencija

Preventivni programi elektroničkog nasilja na području SAD-a i Amerike pokazali su učinkovitost u povećanju znanja o sigurnosti na internetu, no nisu se pokazali učinkovitima u smanjenju rizičnog online ponašanja. Naime, Kanadski *The missing program* prevencije online nasilja predstavlja računalnu igru kroz koju mladi uče o internetskoj sigurnosti (Espelage i Hong, 2017). Igra se odvija na način da su mladi u ulozi policajca koji mora razriješiti zagonetku s ciljem pronalaska tko je žrtva elektroničkog nasilja. Na ovaj način mladi uče kako ne vjerovati svakom na internetu te kako prepoznati znakove da je netko žrtva online nasilja. Nadalje, *I-SAFE preventivni program* elektroničkog nasilja razvijen je u SAD-u i uključuje 5 lekcija od 60 minuta kojeg provodi učitelj na nastavi od 5. do 8. razreda, a tiče se tema sigurnosti na internetu, odnosno kako se zaštititi, koje informacije o sebi ne priznavati te koje su zakonske posljedice u slučaju online nasilja.

Na području Europe, njemački psihoedukativni preventivni program *Media Heroes* nastoji povećati znanje o rizicima korištenja interneta, povećati empatiju i društvenu odgovornost te naučiti strategije zaštite na internetskom području kod srednjoškolaca (Espelage i Hong, 2017). Program se sastoji od 10 sesija po 90 minuta koje se održavaju na tjednoj razini, a bazirane su na teoriji planiranog ponašanja koje pokrivaju teme poput definicija *cyberbullyinga*, negativnih posljedica, savjeta kako se zaštititi na internetu te prilika kako reagirati u hipotetskim situacijama. Rezultati dvije studije pokazali su učinkovitost *Media Heroes* programa u smanjenju internetskog zlostavljanja (Chaux i sur., 2016; Wolfer i sur., 2014, prema Esperage

i Hong, 2017). Nadalje, značajno smanjenje elektroničkog nasilja pokazao je talijanski preventivni program *Noncadiamointrappola* (Menesini i sur., 2015). Radi se o preventivnom programu koji educira srednjoškolce o konceptima prevencije elektroničkog nasilja u dobi od 14 do 19 godina koji zatim drugima prenose znanja u obliku podizanja svijesti o internet opasnostima kroz snimanje kratkog filma o elektroničkom nasilju ili kroz izradu vodiča o sigurnosti na internetu (Espelage i Hong, 2017). Također, ovaj program nastoji poticati pozitivno ponašanje na internetu i davanje socijalne podrške žrtvama online nasilja (Vrhovnik, 2019).

Nadalje, još jedan preventivni program razvijen u Finskoj pod nazivom *KiVa* predstavlja univerzalnu i indiciranu prevenciju online nasilja u školama (Capurso i sur., 2017). Program uključuje suradnju učitelja, odnosno škole, obitelji, djece te lokalne zajednice, a sastoji se od edukacije učitelja, predavanja za adolescente, individualnih razgovora za žrtve i nasilnike, virtualnih reklama s ciljem osvještavanja opasnosti na internetu, identificiranju žrtava te davanju podrške žrtvama. Rezultati nakon provođenja programa pokazuju učinkovitost u smanjenju online viktimizacije među adolescentima, ali i počiniteljstvu, smanjenje depresije i anksioznosti te povećanje dobrobiti u školi i empatije za žrtve (Capurso i sur., 2017).

Osim spomenutih programa, značajni ljudi u životu djeteta poput roditelja i učitelja, također imaju vrlo važnu ulogu u prevenciji elektroničkog nasilja. S obzirom na ekstremno brzi razvoj interneta i društvenih mreža, roditelji i učitelji trebali bi proširivati svoja internetska znanja kako bi djeci mogli pružiti praktične zaštitne smjernice za online nasilje (Župančić, 2017). Jedna od učinkovitih roditeljskih preventivnih intervencija svakako je ograničavanje provođenja vremena na internetu te postavljanje pravila korištenja društvenih mreža, naravno sve u dogovoru između djece i roditelja (Labaš, 2015). Kvalitetna roditeljska prevencija sastoji se od nadziranja djece na internetu te edukacije o mogućim internetskim opasnostima. Zovkić (2015) navodi kako bi zbog toga idealno mjesto za računalo bilo u dnevnom boravku jer bi roditelji u svakom trenutku mogli nadzirati što dijete radi na internetu. Varga (2011) navodi kako roditelji imaju mogućnost u dogovoru s informatičarima postaviti program zaštite na računalima koji će ograničiti vrijeme rada računala ili blokirati potencijalno opasne stranice i igrice.

Također, prihvaćanje roditeljskih savjeta o zaštiti na internetu, ovisi o adolescentskoj percepciji roditeljskog znanja o upotrebi interneta i društvenih mreža (Župančić, 2017). Hrabri telefon (2012) navodi nužnost razgovora između roditelja i djece u kojemu se objašnjavaju

potencijalne opasnosti slanja svojih, ali i tuđih osobnih fotografija kao i opasnost upoznavanja te nalaženja s nepoznatim ljudima na internetu. Zabava koju internet nudi lako može prerasti u opasnosti, odnosno nasilje na internetu.

S druge strane, škola i učitelji imaju snažan utjecaj na prevenciju online nasilja, premda djeca provode većinu vremena u školi. Često lokalne policije ili razne organizacije imaju suradnju sa školama u kojima provode preventivne radionice za elektroničko nasilje te dijele razna iskustva i znanja (Beale i Hall, 2006, prema Župančić, 2017). Bilo bi poželjno da iste te organizacije provode edukacije, usavršavanja i treninge za učitelje, kako bi i oni imali određenu razinu znanja s kojom bi utjecali na djecu i mlade te ih učili kako razvijali kritičko mišljenje korištenja interneta. Stoga bi učitelji kao i roditelji trebali biti osobe od povjerenja prema kojima će se djeca osjećati sigurnim priznati iskustvo online viktimizacije.

Prethodna poglavlja osim što su prikazala neka preventivne programe koji se najčešće koriste za sprječavanje elektroničkog nasilja u Hrvatskoj i diljem svijeta, ukazala su i na važnost suradnje između roditelja i djece, učitelja i stručnog kadra škole te cjelokupne zajednice koji svojom osviještenošću i znanjem značajno mogu doprinijeti smanjenju online viktimizacije kod djece i mladih.

8.2 Tretmanske intervencije

Iduće poglavlje detaljnije će se baviti tretmanima namijenjenim žrtvama elektroničkog nasilja.

Online Pestkoppentoppen program predstavlja jednu vrstu tretmanske intervencije koja je također dostupna u online verziji, a cilj joj je poučiti žrtve učinkovitim strategijama nošenja s tjeskobom i anksioznošću koje su posljedica online viktimizacije (Jacobs i sur., 2014). Ovaj program temelji se na konceptima relacijske emotivne terapije kojoj je fokus naučiti žrtvu razlikovati misli, osjećaje i ponašanje te iracionalne misli zamijeniti racionalnim. Osim pružanja psihološke podrške žrtvama, ovaj program sadrži preventivne informacije kako se zaštititi na internetu. Međutim, evaluacijski podaci o učinkovitosti ovog programa nisu dokazani.

Nadalje, mnoge psihološke terapije poput *Kognitivno-bihevioralne terapije*, *Interpersonalne terapije* i *Psihodinamičke terapije* ponudile su online tretmane žrtvama, gdje se konzultacije s terapeutom odvijaju putem mobitela ili e-pošte (Johansson i sur., 2012, prema Foody i sur., 2015). Navedene terapije pokazale su se učinkovite u pružanju podrške i vođenju žrtava kroz proces osnaživanja i smanjivanja negativnih psiholoških posljedica (Foody i sur., 2015).

Tretman prihvaćanja i predanosti još je jedan psihološki tretman koji se pokazao učinkovitim u tretmanu žrtvi online nasilja i to kroz smanjivanje depresije, anksioznosti i psihoze koje se javljaju kao česte posljedice online viktimizacije (Arch i sur., 2012). Ovaj tretman sastoji se od tehnika sabranosti, tehnika mindfulness-a te tehnika prihvaćanja i predanosti kojima se žrtve uče prihvatiti određenu situaciju i fokusirati se na osobne vrijednosti. Osim navedenih tehnika, *Tretman prihvaćanja i predanosti* sadrži 6 procesa koji su jednako učinkoviti u tretmanu počinitelja i žrtava online nasilja; defuzija odnosno modificiranje negativnih misli, prihvaćanje, kontakt sa sadašnjim trenutkom, ja kao kontekst, fokusiranje na vrijednosti te predanost (Foody i sur., 2015). Na primjer, vježba ja kao kontekst neophodna je kako bi žrtva postala svjesna utjecaja koje online uznemiravanje može imati na njeno psihološko funkcioniranje, odnosno kako se njen često bolan unutarnji svijet ispoljava na van u obliku raznih ponašajnih tegoba.

Uloga škole vrlo je važna u tretmanu žrtvi *cyberbullyinga* kroz rane i primjerene psihološke intervencije. Naime, *školska grupna terapija igrom u pijesku* namijenjena je za djecu koja su iskusila viktimizaciju na internetu te trpe negativne posljedice istog, a igra u pijesku im omogućuje da svoju traumu izraze na siguran način. Rezultati istraživanja učinkovitosti ove terapije pokazuju primjetno smanjenje prevalencije online viktimizacije, depresije i suicidalnih misli te značajan porast samopoštovanja (Myeong-Bok Lee, 2023). Evidentno je da *školska grupna terapija igrom u pijesku* znatno ublažava negativne emocije i sjećanje na traumu, a povećava one pozitivne nakon igranja u pijesku (Pearson i Wilson, 2001, prema Myeong-Bok Lee, 2023). Osim ublažavanja navedenih posljedica, ova terapija pokazala se uspješnom i za razne ponašajne probleme poput niskog samopoštovanja ili poteškoća u učenju zbog depresije.

Većina tretmanskih intervencija primarno je osmišljena za pružanje podrške žrtvama tradicionalnog nasilja, no kako su posljedice različitih vrsta nasilja identične, sve navedene tretmanske intervencije mogu se koristiti i u tretmanu žrtava online nasilja. Također, manji je broj istraživanja učinkovitosti tretmanskih intervencija namijenjenim žrtvama online viktimizacije, stoga manjak podataka u ovom području ne iznenađuje.

9. Zaključak

Internet i društvene mreže djelomično su zamijenile interakciju uživo. Velik broj mladih izvještava o višesatnoj upotrebi mobitela i drugih tehnologija na kojima dijele trenutke iz svakodnevnog života. Tome je uveliko doprinijelo i razdoblje unazad tri godine koje je obilježeno pandemijom Corona virusa zbog čega je donesena odluka o obaveznoj kućnoj izolaciji što je dovelo do neizbježnosti online nastave i rada od kuće. Zbog toga se većina svakodnevnih aktivnosti prebacila u online svijet te je za očekivati da su djeca i mladi skloniji kako počiniteljstvu elektroničkog nasilja, tako i njegovoj viktimizaciji.

Pregledom mnoštva definicija elektroničkog nasilja možemo zaključiti da se radi o namjernom ponašanju kojemu je cilj nanijeti bol, štetu, sramoćenje, strah ili patnju drugome koristeći internet te raznu tehnologiju. Specifičnosti koje opisuju ovu vrstu nasilja su djelovanje preko interneta koje omogućuje stalnu dostupnost te brzu izmjenu informacija, veća publika, anonimnost koja često predstavlja olakšavajući faktor za počinjenje online nasilja premda je počiniteljev identitet nepoznat, nepostojanje sigurnog mjesta poput doma kod tradicionalnog nasilja, nepotrebna fizička snaga ili dominacija u društvu već samo želja za zlostavljanjem i posjedovanjem osnovnih informatičkih vještina i uređaja. Ove specifičnosti ujedno čine ključnu razliku između tradicionalnog vršnjačkog i elektroničkog nasilja.

Pregledom literature, uočeno je da ne postoji jedinstvena definicija viktimizacije na internetu. Možemo reći da viktimizacija proizlazi kao posljedica elektroničkog nasilja i označava iskustvo doživljenog nasilja na internetu. Međutim, postoje različiti oblici u kojima djeca i mladi mogu biti viktimizirani, a oni ujedno predstavljaju vrste i modalitete elektroničkog nasilja. Glavnu klasifikaciju elektroničkog nasilja daje defektologinja Nancy Willard koja svoj rad odlučuje posvetiti istraživanju i prevenciji elektroničkog nasilja među djecom školskog uzrasta. Naime, Willard elektroničko nasilje dijeli na vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, krađu digitalnog identiteta, razotkrivanje, obmanjivanje, isključivanje i uhođenje. Pored poznate Willard-ine klasifikacije, postoje i novi oblici online nasilja kojih je sve više, a vezana su uz maltretiranja i uznemiravanja u online igricama.

Mnoge teorije kroz nastanak tradicionalnog vršnjačkog nasilja pokušavaju objasniti i ono elektroničko jer je jedno često popraćeno drugim. Međutim, jedino *The Barlett and Gentile Cyberbullying Model* te *Teorija rutinskih aktivnosti* razlikuju tradicionalno od elektroničkog nasilja te nude objašnjenje kako dolazi do online viktimizacije.

Što se tiče prevalencije viktimizacije kod djece i mladih, rezultati istraživanja ovise o brojnim faktorima poput spola i dobi uzorka ili vrsti škole u kojoj je istraživanje provedeno. Naime, s obzirom na ulogu u online nasilju, istraživanja skoro uvijek pokazuju veći udio žrtvi nego počinitelja, odnosno više je djece i mladih iskusilo *cyberbullying* nego ga počinilo. Međutim, istraživanja s obzirom na spol nisu konzistentna, jedan dio istraživanja ukazuje da su djevojčice te koje češće trpe nasilje, dok su dječaci više ti koji čine, dok drugi dio istraživanja potvrđuje obrnute rezultate. No jedna razlika je jasna, djevojčice se češće nalaze na meti komentiranja i vrijeđanja zbog fizičkog izgleda, zatim ignoriranja i izbacivanja iz grupa te prijevara gdje se najčešće zaljubljuju u nepoznatu osobu gdje se ispostavi da je ta osoba prevarant, dok s druge strane dječaci više nasilja doživljavaju tijekom online igara.

Počinitelji elektroničkog nasilja često su poznati i po vršenju tradicionalnog nasilja među vršnjacima te ih opisuju osobine manjka samokontrole, povećane agresije te dolazak iz disfunkcionalnih obitelji. Nije rijedak slučaj da su upravo počinitelji bili žrtve nekog oblika nasilja te se odlučili osvetiti putem online nasilja koje nudi zaštitu identiteta u obliku anonimnosti. S druge strane, žrtve su često naivne osobe s manjkom samopouzdanja, samopoštovanja, loše slike o sebi i s raznim ponašajnim poremećajima.

Posljedice svakog oblika nasilja, pa tako i elektroničkog ostavljaju trajne negativne posljedice na djecu i mlade koje se odražavaju na njihov svakodnevni život. Važno je napomenuti kako ne postoji jedinstveni i pravi način reagiranja na nasilje, svaka reakcija je individualna. Zbog toga su pravovremene preventivne intervencije ključne u zaštiti od online nasilja. Sveobuhvatna prevencija zahtijeva suradnju roditelja, djece, učitelja, stručnih suradnika te društvene zajednice koji zajedničkim snagama mogu znatno utjecati na smanjenje elektroničke viktimizacije. Ako i dođe do iskustva online nasilja, žrtvama je potrebno pružiti podršku kroz učinkovite tretmane.

Preporuke za daljnja istraživanja svakako bi išle u smjeru istraživanja učinkovitosti preventivnih i tremanskih intervencija kojih nedostaje u ovom području. Nadalje, trenutne prevalencijske studije viktimizacije na internetu rađene su isključivo s određenom populacijom, s obzirom na spol, dob i vrstu škole, a usporedba tih istraživanja ne daje jednoznačan rezultat koja populacija češće doživljava nasilje. Zbog toga, smatram da bi bilo korisnije provoditi više istraživanja na većoj populaciji koja je heterogena s gore navedenim elementima.

Moj doprinos kroz ovaj diplomski rad bio je prikazati iskustvo viktimizacije na internetu kod djece i mladih kroz razna domaća i inozemna istraživanja prevalencije online viktimizacije, vrste i oblike elektroničkog nasilja, karakteristike počinitelja i žrtava te prikaz postojećih preventivnih i tretmanskih intervencija. Nadam se da će ovaj diplomski rad pružiti ideje za rasprave i daljnja istraživanja ovog područja.

10. Literatura

1. Agbeko, M i Kwaa-Aidoo, E. K. (2018). An exploration of the cyber bullying phenomenon among teenagers in Southern Ghana. *African Journal of Applied Research*, 4(2), 119-129. <http://doi.org/10.26437/ajar.04.02.2018.10>
2. Agustina J. (2015). Understanding Cyber Victimization: Digital Architecture and the disinhibition Effect. *International Journal of Cyber Criminology*, 9(1), 35-54. <https://doi.org/10.5281/zenodo.22239>
3. Ambidekster klub. (2018). *Klikni za sigurnost – projekt usmjeren prevenciji nasilja nad djecom* [Projekt]. Preuzeto s: <http://www.ambidekster.hr/hr/programi-i-projekti/klikni-za-sigurnost-projekt-usmjeren-prevenciji-nasilja-nad-djecom/> (10.7.2023)
4. Ansary, N. S. (2019). Cyberbullying: Concept, Theories, and Correlates Informing Evidence-Based Best Practices for Prevention. *Aggression and violent behavior*, 50. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.101343>
5. Arch, J. J., Eifert, G. H., Davies, C. i Vilardaga, J. P. (2012). Randomized Clinical Trial of Cognitive Behavioral Therapy (CBT) Versus Acceptance and Commitment Therapy (ACT) for Mixed Anxiety Disorders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 80(5), 750-765. <https://doi.org/10.1037/a0028310>
6. Aser, F. G. i Paramita, S. (2022). Fenomena Cyberbullying di Media Sosial TikTok. *Kiwari*, 1(3), 449-453. <https://doi.org/10.24912/ki.v1i3.15763>
7. Aser, F. G. i Paramita, S. (2022). Fenomena Cyberbullying di Media Sosial TikTok. *Kiwari*, 1(3), 449-453. <https://doi.org/10.24912/ki.v1i3.15763>
8. Auslander, W., Myers Tlapek, S., Threlfall, J. M., Edmond, T. i Dunn, J. (2015). Mental Health Pathways Linking Maltreatment to Interpersonal Revictimization During Adolescence for Girls in the Child Welfare System. *Journal of Interpersonal Violence*, 33(7), 1169-1191. Preuzeto s: <https://eprints.whiterose.ac.uk/94690/1/JTjiv29nov2015.pdf> (10.7.2023)
9. Bagović, K. (2012). *Sankcioniranje cyber nasilja prema novom Kaznenom zakonu*. Preuzeto s: <https://www.iusinfo.hr/aktualno/u-sredistu/sankcioniranje-cyber-nasilja-prema-novom-kaznenom-zakonu-13063> (10.7.2023)
10. Barlett, C. P. (2023). Cyberbullying as a learned behavior: theoretical and applied implications. *Children*, 10. <https://doi.org/10.3390/children10020325>

11. Bates, S. (2017). Revenge porn and mental health: A qualitative analysis of the mental health effects of revenge porn on female survivors. *Feminist Criminology*, 12(1), 22-42. <https://doi.org/10.1177/1557085116654565>
12. Batori M., Ćurlin, M. i Babić, D. (2020). Nasilje putem interneta među adolescentima. *Zdravstveni glasnik*, 6(1), 104-114. <https://doi.org/10.47960/2303-8616.2020.11.104>
13. Bauman, S. (2010). Cyberbullying in a rural intermediate school: An exploratory study. *The Journal of Early Adolescence*, 30(6), 803–833. <https://doi.org/10.1177/0272431609350927>
14. Baumann, S. (2013). Cyberbullying: What does research tell us?. *Theory Into Practice*, 52(4), 249-256. Preuzeto s: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00405841.2013.829727> (10.7.2023)
15. Baumann, S., Bernhard, A., Martinelli, A., Ackermann, K., Herpertz-Dahlmann, B., Freitag, C., Konrad, K. i Kohls, G. (2022). Perpetrators and victims of cyberbullying among youth with conduct disorder. *European Child & Adolescent Psychiatry*. <https://doi.org/10.1007/s00787-022-01973-0>
16. Belošević, M., Ćosić, A., Lamešić, L., Mandić, S., Mitrić, I. i Radić Bursać, S. (2021). *Putokaz za savladavanje izazova odrastanja* [Radni materijali za učitelje/nastavnike]. Odgojno savjetovanište Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta. Preuzeto s: https://www.erf.unizg.hr/docs/nkc/ERFUNIZG_NKC_edu_putokaz_dan_ruzicastih_maji_ca.pdf (15.6.2023)
17. Beltran-Catalan, M., Zych, I., Ortega-Ruiz, R. i Llorent, V. J. (2018). Victimization through bullying and cyberbullying: Emotional intelligence, severity of victimization and technology use in different types of victims. *Psicothema*, 30(2), 183–188.
18. Benzmilller, H. (2013). Notes & Comments. The cyber-Samaritans: exploring criminal liability for the “innocent” bystanders of cyberbullying. *Northwestern University Law Review*, 107(2), 927-962.
19. Berne, S., Frisen, A. i Kling, J. (2014). Appearance-related Cyberbullying: A Qualitative Investigation of Characteristics, Content, Reason, and Effects. *Body image*, 11(4), 527-570. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2014.08.006>
20. Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012). *Nasilje nad djecom i među djecom*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
21. Bilić, V. (2014). Korelati i ishodi elektroničkog nasilja i viktimizacije. U: Orel, M. (ur.) *The new vision of future technologies*. 71-84. Ljubljana: Eduvision.

22. Bilić, V. (2018). *Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilju među vršnjacima*. Zagreb: Obrazovni izazovi; Učiteljski fakultet u Zagrebu.
23. Borić Letica, I., Borovac, T., Duvnjak, I., Grgić, K., Herceg Pakšić, B., Horvat, I., Ilakovac V., Kralik, K., Nenadić, K., Romstein, K., Ružić, V., Šincek, D., Šolić, K., Velki, T., Vojković, G. i Vuković, M. (2019). *Izazovi digitalnog svijeta*. Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
24. Bratković, J. (2018). *Mediji i nasilje*. [Diplomski rad]. Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu.
25. Buckels, E. E., Trapnell, D. P. i Paulhus, L. D. (2014). Trolls just want to have fun. *Personality and Individual Differences*, 67, 97-102. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.016>
26. Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K., i Muhek, R. (2010). *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba i Policijska uprava zagrebačka.
27. Buljan Flander, G., Dugić, S. i Handabaka, I. (2015). Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata. *Klinička psihologija* 8(2), 167-180.
28. Capurso, S., Pradžik, Lj. i Čale Mratović, M. (2017). Cyberbullying among children and adolescents- an overview of epidemiological studies and effective prevention programs. *Criminology & Social Integration Journal*, 25(1). <https://doi.org/10.31299/ksi.25.1.5>
29. Choi, K. S. i Lee, J. R. (2017). Theoretical analysis of cyber-interpersonal violence victimization and offending using cyber-routine activities theory. *Computers in Human Behavior*, 73, 394-402. <http://doi.org/10.1016/j.chb.2017.03.061>
30. Ciboci, L. (2014). *Nasilje na internetu među i nad djecom i mladima: Grupe mržnje na društvenim mrežama – novi oblici nasilja među djecom i mladima*, 13-26. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
31. Ćosić, I., Pregrad, J., Salečić, I. i Tomić Latinac, M. (2010). *Prekini lanac. Priručnik programa prevencije elektroničkog zlostavljanja*. Zagreb: Ured UNICEF-a za Hrvatsku.
32. Dehue, F., Bolman, C., Vollink, T. i Pouwelse, M. (2012). Cyberbullying and Traditional Bullying in Relation to Adolescents' Perception of Parenting. *Journal of CyberTherapy & Rehabilitation*, 5(1). 25–34. Preuzeto s: https://www.researchgate.net/publication/233919272_Cyberbullying_and_traditional_bullying_in_relation_to_adolescents_perception_of_parenting (10.7.2023)

33. Deniz, M. (2015). A study on primary school students' being cyber bullies and victims according to gender, grade, and socioeconomic status. *Croatian journal of education*, 17(3), 659-680. <https://doi.org/10.15516/cje.v17i3.835>
34. Elledge, L. C., Williford, A., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. D. i Salmivalli, C. (2013). Individual and Contextual Predictors of Cyberbullying: The Influence of Children's Provictim Attitudes and Teachers' Ability to Intervene. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), 698-710. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9920-x>
35. Espelage, D. L., Rao, M. A., i Craven, R. G. (2012). Theories of cyberbullying. U S. Bauman, D. Cross, i J. Walker (ur.), *Principles of cyberbullying research: Definitions, measures, and methodology* (str. 49–67). Routledge/Taylor & Francis Group.
36. Espelage, D. L. i Hong, J. S. (2017). Cyberbullying prevention and intervention efforts: Current knowledge and future directions. *Canadian Journal of psychiatry*, 62(6), 374-380. <https://doi.org/10.1177/0706743716684793>
37. Estevez, A., Macia, L., Lopez-Gonzalez, H., Momene, J., Jauregul, P., Etxaburu, N., Granero, R., Fernandez-Aranda, F., Mestre-Bach, G., Vintro-Alcaraz, C., Mungula, L., Baenas, I., Mena-Moreno, T., Mora-Maltas, B., Valenciano-Mendoza, E. i Jimenez-Murcia, S. (2022). Cyberbullying and Gambling Disorder: Associations with emotion regulation and coping strategies. *Journal of Gambling Studies*. <https://doi.org/10.1007/s10899-022-10160-4>
38. Finkel, E. J. i Hall, A. N. (2018). The I3 model: a metatheoretical framework for understanding aggression. *Current opinion in psychology*, 19, 125-130. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.013>
39. Floros, G., Paradeisioti, A., Hadjimarcou, M., Mappouras, D. G., Kalakouta, O., Avagianou, P. i Siomos, K. (2013). Cyberbullying in Cyprus-Associated Parenting Style and Psychopathology. *Studies in Health Technology and Informatics*, 19 (1), 85-89. <https://doi.org/10.3233/978-1-61499-282-0-85>
40. Foody, M., Samara, M. i Carlbring, P. (2015). A review of cyberbullying and suggestions for online psychological therapy. *Internet interventions*, 24(3). <https://doi.org/10.1016/j.invent.2015.05.002>
41. Griffiths, D. M. (2014). Adolescent trolling in online environments: A brief overview. *Education and Health*, 32(3), 85-87.
42. Hamm, M. P., Newton, A. S., Chisholm, A., Shullhan, J., Milne, A., Sundar, P., Ennis, H., Schott, S. D. i Hartling, L. (2015). Prevalence and effect of cyberbullying on children and

- young people: A scoping review of social media studies. *JAMA Pediatr*, 169(8), 770-777. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2015.0944>
43. Hamer, A., Konjin, E. A. i Konijn, M. G. (2014). Cyberbullying behavior and adolescents' use of media with antisocial content: A cyclic process model. *Cyberpsychology, Behavior and Social networking*, 17(2), 74-81. <http://doi.org/10.1089/cyber.2012.0307>
 44. Heiman, T. i Olenik-Shemesh, D. (2015). Cyberbullying Experience and Gender Differences Among Adolescents in Different Educational Settings. *Journal of Learning Disabilities*, 48(2), 146-155. <https://doi.org/10.1177/0022219413492855>
 45. Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2011). Traditional and Nontraditional Bullying Among Youth: A test of General Strain Theory. *Youth & Society*, 43(2), 727-751. <https://doi.org/10.1177/0044118X10366951>
 46. Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2014). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying* (2nd ed.). Corwin Press.
 47. Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2014). *Cyberbullying Identification, Prevention, and Response*. Cyberbullying Research Center.
 48. Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2020). Sextortion Among Adolescents: Results From a National Survey of U.S. Youth. *Sexual Abuse*, 32(1), 30–54. <https://doi.org/10.1177/1079063218800469>
 49. Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2022). Cyberbullying among tweens in the United States: Prevalence, impact, and helping behaviors. *Journal of early adolescence*, 43(3), 414-430. <https://doi.org/10.1177/02724316211036740>
 50. Hrabri telefon. (2017). *Hrabri čuvari*. Preuzeto s: <https://udruga.hrabritelefon.hr/novosti/provedene-edukacije-za-nastavnike-strucne-suradnike-i-roditelje-u-sklopu-projekta-hrabri-cuvari-2/> (10.7.2023)
 51. Jacobs, N., Vollink, T., Dehue, F. i Lechner, L., (2014). Online Pestkopenstoppen: systematic and theory-based development of a web-based tailored intervention for adolescent cyberbully victims to combat and prevent cyberbullying. *BMC Public Health*, 14(1), 396. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-396>
 52. Jeleč, V., Buljan Flander, G., Raguž, A., Prijatelj, K. i Vranjican, D. (2020). Elektroničko nasilje među djecom i mladima: Pregled preventivnih programa. *Psihologijske teme*, 29(2), 459-481. <https://doi.org/10.31820/pt.29.2.12>

53. Jensen J. i Raver J. (2018). It takes two to tango: Victims, Perpetrators and the Dynamics of Victimization. *Industrial & Organizational Psychology*, 11(1), 141-144. <http://doi.org/10.1017/iop.2017.99>
54. Jozić, T. (2018). *Vršnjačko nasilje na društvenim mrežama*. [Diplomski rad]. Učiteljski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
55. Kaschnitz, S. (2016). Cybermobbing: Virtuelle Welten – reale Gefahren. *Padiatrie & Padologie*, 31(3), 117-120. <https://doi.org/10.1007/s00608-016-0373-9>
56. Kazneni zakon. *Narodne novine*, 118/18, 114/12, 118/8, 126/19, 56/15, 126/19, 84/21, 114/22.
57. Khatcherian, E. i Zdanowicz, N. (2018). Why do cyberbullied adolescents stay in contact with their harasser? A literature review and reflection on cyberbullied adolescents' coping strategies. *Psychiatria Danubina*, 30(7), 537-540. Preuzeto s: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30439842/> (10.7.2023)
58. Kontić, D. (2017). *Cyberbullying na društvenim mrežama* [Diplomski rad]. Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu.
59. Kowalski M. R., Limber P. S. i McCord, A. (2018). A developmental approach to cyberbullying: Prevalence and protective factors. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 20-32. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.02.009>
60. Kowalski, M. R., Limber, P. S. i Agatston, W. P. (2012). *Cyberbullying: Bullying in the Digital Age* (2nd ed.). Malden, MA: Wiley-Blackwell.
61. Labaš, D. (2015.) Komunikacija odgoja- odgoj komunicira. Prijedlozi i smjernice za roditeljski medijski odgoj. U N. Marković (ur.) *Komunikacija odgaja - odgoj komunicira* (str. 61-69). *Emocionalna i medijska pismenost*. Zagreb: Pragma
62. Lee, C. i Shin, N. (2016). Prevalence of cyberbullying and predictors of cyberbullying perpetration among Korean adolescents. *Computers in human behavior*, 68, 352-358. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.11.047>
63. Lee, M. K., Yeom, Y. O., Kim, M. S., Lee, Y., Kim, K. K., Kim, D. H., Lee, C. M. i Lim, M. H. (2023). Effect of school sandplay group therapy on children victims of cyberbullying. *Medicine*, 102(14). <https://doi.org/10.1097/MD.00000000000033469>
64. Li, Q., Cross, D. i Smith, P. K. (2012). Cyberbullying in the Global Playground: Research from international perspectives. *Child and Adolescent mental health*, 18(3). https://doi.org/10.1111/camh.12037_3
65. Livazović, G. (2009). Teorijsko-metodološke značajke utjecaja medija na adolescente. *Život i škola*, 57(21), 108-115. <https://hrcak.srce.hr/37094>

66. Lloret-Irles, D., Cabreta-Perona, V., Tirado-Gonzales, S i Segura-Heras, J. J. (2022). Cyberbullying: Common predictors to cyber-victimisation and bystanding. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(23). <https://doi.org/10.3390/ijerph192315750>
67. Longobardi, C, Fabris, M. A., Prino, L. E. i Settanni, M. (2021). Online sexual victimization among middle school students: Prevalence and association with online risk behaviors. *International Journal of Developmental Science* 15(1-2), 39-46. <https://doi.org/10.3233/DEV-200300>
68. Lopes, B., i Yu, H. (2017). Who do you troll and Why: An investigation into the relationship between the Dark Triad Personalities and online trolling behaviours towards popular and less popular Facebook profiles. *Computers in Human Behavior*, 77, 69-76. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.08.036>
69. Machimbarrena, J. M. i Garaigordobil, M. (2018). Prevalence of bullying and cyberbullying in the last stage of primary education in the Basque Country. *The Spanish Journal of Psychology* 21(48), 1-10. <https://doi.org/10.1017/sjp.2018.41>
70. Malaki, Z. (2020). *E-Victims: Explaining online victimization for the cases of cybebullying and cyberstalking* [Diplomski rad]. Faculty of Health and Society, Malmo University.
71. Mallik, C. I. (2019). Adolescent Victims of cyberbullying in Bangladesh – Prevalence and relationship with Psychiatric disorders. *Asian journal of psychiatry*, 48(3). <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2019.101893>
72. Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovska smotra*, 82(1), 131-149. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/79236> (15.6.2023)
73. Mandić, S. i Bursać Radić, S. (2022). *Sexting & sextortion* [Nastavni materijal za srednje škole]. Agencija za elektroničke medije i UNICEF. Preuzeto s: <https://www.medijiskapismenost.hr/wp-content/uploads/2020/03/sexting-sextortion-1.pdf> (15.6.2023)
74. Maričić, L. (2021). *Vršnjačko nasilje na internetu i mogućnosti prevencije* [Diplomski rad]. Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet.
75. Martinjak, D., Korda, M. i Ovčar, I. (2019). Prevalencija i spolne razlike u iskustvu vršnjačkog nasilja u virtualnog svijetu. *Napredak* 160,(3-4), 221-240.
76. Marzouki, Y., Boyer, P. i Claidiere, N. (2014). When a challenge appraisal goes viral: The psychology behind the "contagion effect" of the #IceBucketChallenge. *Descrrier News*. Preuzeto s: <https://www.researchgate.net/publication/313083940> *When a challenge appraisal goes*

[s viral The psychology behind the contagion effect of the IceBucketChallenge](#)

(15.6.2023)

77. Matos, A. P. M., Vieira, C. C., Amado, J., Pessoa, T. i Martins M. J. D. (2016). Cyberbullying in Portuguese schools: Prevalence and characteristics. *Journal of school violence*. <http://dx.doi.org/10.1080/15388220.2016.1263796>
78. MacEachern, R. (2012). *Cyberbullying: učini nešto: prekini lanac elektroničkog nasilja*. Zagreb: Mosta Viridis.
79. Menesini, E., Palladino, B. E. i Nocentini, A. (2015). Noncadiamointrappola! [Let's not fall into the trap!]. U: T. Völlink, F. Dehue i C. Mc Guckin (Ur.), *Cyberbullying: From theory to intervention*, 1-20. London: Taylor & Francis Group.
80. Meštrović, I. (2021). *Vršnjačko elektroničko nasilje na društvenim mrežama* [Diplomski rad]. Filozofski fakultet, Sveučilišta u Zagrebu.
81. Mihaljević, K. i Tukara Komljenović, J. (2017). *Elektroničko seksualno nasilje nad i među mladima* [Brošura]. Ženska soba: Centar za seksualna prava Zagreb. Preuzeto s [:http://zenskasoba.hr/docs/Brošura%20REAGIRAJ.pdf](http://zenskasoba.hr/docs/Brošura%20REAGIRAJ.pdf) (15.6.2023)
82. Moncur, W., Orzech, M. K. i Neville, G. F. (2016). Fraping, social norms and online representations of self. *Computers in Human Behavior*, 63, 125-131. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.05.042>
83. Mosley, M. A., Lancaster, M., Parker, M. L. i Campbell, K. (2020). Adult attachment and online dating deception: a theory modernized. *Sexual and Relationship Therapy*, 35(2), 227-239. <https://doi.org/10.1080/14681994.2020.1714577>
84. Navarro, J. N. i Jasinski J. L. (2012). Going Cyber: Using Routine Activities Theory to Predict Cyberbullying Experiences. *Sociological Spectrum: Mid-South Sociological Association*, 32(1), 81-94. <http://dx.doi.org/10.1080/02732173.2012.628560>
85. Nikčević-Milković, A. i Jerković, A. (2016). Učestalost i oblici elektroničkog zlostavljanja učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u tri različite školske sredine. *Školski vjesnik*, 65(1), 75-93.
86. Notar, C. E., Padgett, S. i Roden, J. (2013). Cyberbullying: A review of the literature. *Universal Journal of Educational Research*, 1(1), 1-9. <https://doi.org/10.13189/ujer.2013.010101>
87. Olckers, C. i Hattingh, J.,M. (2022). The Dark Side of Socia Media – Cyberbullying, Catfishing and Trolling: A Systematic Literature Review. *EpiC Series in Computing*, 84, 86-99. <https://doi.org/10.29007/qlh5>

88. O’Keeffe, G. S. i Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), 800-804. <http://dx.doi.org/10.1542/peds.2011-0054>
89. O’Malley, R. L. i Holt, K. M. (2022). Cyber Sextortion: An Exploratory Analysis of Different Perpetrators Engaging in a Similar Crime. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(1–2), 258–283. <https://doi.org/10.1177/0886260520909186>
90. Paez G. R. (2018) Cyberbullying among Adolescents: A General Strain Theory Perspective. *Journal of School Violence*, 17(1), 74-85. <https://doi.org/10.1080/15388220.2016.1220317>
91. Paul, H., Banks, J. i Bowman, N. D. (2015). The enjoyment of grieving in online games. *Journal of gaming & Virtual Worlds*, 7(3), 243-258. https://doi.org/10.1386/jgvw.7.3.243_1
92. Payne, A. A. i Hutzell, K. L. (2015). Old Wine, New Bottle? Comparing Interpersonal Bullying and Cyberbullying Victimization. *Youth & Society*, 49(8). <https://doi.org/10.1177/0044118X15617401>
93. Petherick W. (2017).Victim Precipitation: Why we need to Expand Upon the Theory. *Forensic Research & Criminology International Journal*, 5(2). [10.15406/frcij.2017.05.00148](https://doi.org/10.15406/frcij.2017.05.00148)
94. Pettalia, J. L., Levin, E. i Dickinson, J. (2013). Cyberbullying: Eliciting Harm Without Consequence. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2758-2765. [10.1016/j.chb.2013.07.020](https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.07.020)
95. Poliklinika za zaštitu djece i mladih grada Zagreba (2019). *Rezultati nacionalnog istraživačkog projekta „Društvena online iskustva i mentalno zdravlje mladih“*. Preuzeto s: <https://www.poliklinika-djeca.hr/istrazivanja/rezultati-nacionalnog-istra-zivackog-projekta-drustvena-online-iskustva-i-mentalno-zdravlje-mladih/>. Posjećeno 1. ožujka 2023 (15.6.2023)
96. Popović-Čitić, B. (2009). Vršnjačko nasilje u sajber prostoru. *Temida*, 12(3), 43-62.
97. Prtain, L. (2023). *Osvetnička pornografija kao oblik rodno uvjetovanog nasilja* [Diplomski rad]. Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet.
98. Ramljak, T., Vejmelka, L., Rajter, M., Matković, R. i Jurinić, J. (2022, listopad 13-14). *Online seksualno uznemiravanje i mentalno zdravlje srednjoškolaca u Hrvatskoj: Rezultati istraživanja DeShame 1 Hrvatska [konferencijska prezentacija]*. Cyber Security Conference 2022, Osijek. https://cnzd.org/wp-content/uploads/2022/10/Lucija-Vejmelka-i-Roberta-Matkovic_deSHAME1-Hrvatska.pdf

99. Ronis, S. i Slaunwhite, A. (2019). Gender and geographic predictors of cyberbullying victimization, perpetration, and coping modalities among youth. *Canadian journal of school psychology*, 34(1), 3-21. <https://doi.org/10.1177/0829573517734029>
100. Ross, T. L. i Weaver, A. J. (2012). Shall we play a game? How the behavior of others influences strategy selection in a multiplayer game'. *Journal of Media Psychology: Theories, Methods, and Applications*, 24(3), 102–112. <https://doi.org/10.1027/1864-1105/a000068>
101. Rusan, I. (2020). *Učestalost elektroničkog nasilja među srednjoškolcima*. [Diplomski rad]. Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
102. Sampasa-Kanyinga, H. i Hamilton, H. (2015). Use of Social Networking Sites and Risk of Cyberbullying Victimization: A Population-Level Study of Adolescents. *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, 18(12), 704-710. Preuzeto s: https://www.researchgate.net/publication/283511781_Use_of_Social_Networking_Sites_and_Risk_of_Cyberbullying_Victimization_A_Population_Level_Study_of_Adolescents (10.7.2023)
103. Savage M. W. i Tokunaga R. S. (2017). Moving toward a theory: Testing an Integrated model of cyberbullying perpetration, aggression, communication skills, and internet self-efficacy. *Computers in Human Behavior*, 71, 353-361. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.02.016>
104. Schroeder, J., Cappadocia, M., Bebkco, J., Pepler, D. i Weiss, J. (2014). Shedding Light on a Pervasive Problem: A Review of Research on Bullying Experiences Among Children with Autism Spectrum. *Journal of Autism & Developmental Disorders*, 44(7), 1520– 1534. <https://doi.org/10.1007/s10803-013-2011-8>
105. Shin, S. Y. i Choi, Y. J. (2021). Comparison of Cyberbullying before and after the COVID-19 Pandemic in Korea. *International Journal of Environmental Research and publik health*, 18(19). <https://doi.org/10.3390/ijerph192315750>
106. Slonje, R., Smith, P. i Frisen, A. (2012). The nature of cyberbullying, and strategies for prevention. *Computers in Human Behavior*, 29(1), 26-32. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.05.024>
107. Slotter, E. B., i Finkel, E. J. (2011). I³ theory: Instigating, impelling, and inhibiting factors in aggression. In P. R. Shaver & M. Mikulincer (Eds.). *Human aggression and violence: Causes, manifestations, and consequences*. American Psychological. <https://doi.org/10.1037/12346-002>

108. Strabić, N. i Tokić Milaković, A. (2016). Elektroničko nasilje među djecom i njegova usporedba s klasičnim oblicima vršnjačkog nasilja. *Kriminologija & socijalna integracija*, 24(2), 166-183. <https://doi.org/10.31299/ksi.24.2.8>
109. Sušac, I. (2019). *Odnos usamljenosti, samokontrole, problematične upotrebe interneta i nasilja putem interneta* [Diplomski rad]. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
110. Swearer, S. M. i Hymel, S. (2015). Understanding the psychology of bullying: Moving toward a social-ecological Diathesis-Stress Model. *American Psychologist*, 70(4), 344-353. <https://doi.org/10.1037/a0038929>
111. Tintori, A., Ciancimino, G., Giovanelli, G. i Cerbara L. (2021). Bullying and Cyberbullying among Italian adolescents: The influence of psychosocial factors on violent behaviours. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(4). <https://doi.org/10.3390/ijerph18041558>
112. Tkalčić, T. (2022). *Mogućnosti prevencije elektroničkog nasilja čenika osnovne škole* [Diplomski rad]. Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
113. Tokunaga, R. S. (2010). Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization. *Computers in Human Behaviour*, 26(3), 277-287. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2009.11.014>
114. Trbojević, F. i Šikuten, L. (2022). Prevalence, forms, and predictors of cyberbullying perpetration. *Medijska istraživanja*, 28(1), 133-154. <https://doi.org/10.22572/mi.28.1.6>
115. Udruga Korak po korak (2014). *#Delete cyberbullying* [Priručnik za roditelje]. Preuzeto s http://www.os-ilribar-labin.skole.hr/upload/os-ilribar-labin/images/static3/1078/attachment/Korak_po_korak-Delete_Cyberbullying_prirucnik_za_roditelje.pdf (15.6.2023)
116. Upton Patton, D., Sung Hong, J., Ranney, M., Patel, S., Kelley, C., Eschmann, R. i Washington, T. (2014). Social Media as a Vector for Youth Violence: A Review of the Literature. *Computers in Human Behavior*, 35(3), 548-553. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.02.043>
117. Varga, M. (2011). Opasnosti i zaštite mladih na internetu. *Medijski dijalozi*, 4(10).
118. Varjas, K., Talley, J., Meyers, J., Parris, L. i Cutts H. (2010). High School Students' Perceptions of Motivations for Cyberbullying: An Exploratory Study. *The Western Journal of Emergency Medicine*, 11(3), 269-273.
119. Vejmelka, L. i Majdak, M. (2014). *Specifičnosti nasilja kod djece smještene u domovima za djecu*. U Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K. i Vuga, A. (ur.) *Nemoj*

- napraviti ništa u virtualnom svijetu, što ne činiš u stvarnom.* Zbornik konferencije Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku.
120. Vejmelka, L., Strabić, N. i Jazvo, M. (2017). Online aktivnosti i rizična ponašanja adolescenata u virtualnom okruženju. *Društvena istraživanja*, 26(1), 59-78. <https://doi.org/10.5559/di.26.1.04>
121. Virtanen, S. M. (2017). Fear of Cybercrime in Europe: Examining the Effects of Victimization and Vulnerabilities. *Psychiatry Psychology and Law*, 24(3), 1-6. <https://doi.org/10.1080/13218719.2017.1315785>
122. Völlink, T., Bolman, C. A. W., Dehue, F. i Jacobs, N. C. L. (2013). Coping with Cyberbullying: Differences Between Victims, Bully-victims and Children not Involved in Bullying. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 23(1), 7-21. <https://doi.org/10.1002/casp.2142>
123. Vrhovnik, A. (2019). Elektroničko nasilje među djecom i mladima. *Kibernetička psihologija*, 2. Preuzeto s: https://www.researchgate.net/publication/335727542_Elektronicko_nasilje_medu_djecom_i_mladima (10.7.2023)
124. Walters, G. D., i Espelage, D. L. (2018). From victim to victimizer: Hostility, anger, and depression as mediators of the bullying victimization–bullying perpetration association. *Journal of School Psychology*, 68(23), 73–83. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2017.12.003>
125. Walters, G. D. (2021). School-Age Bullying Victimization and Perpetration: A Meta-Analysis of Prospective Studies and Research. *Trauma Violence & Abuse*, 22(5). <https://doi.org/10.1177/1524838020906513>
126. Weimann, G. i Masri, N. (2020). Spreading Hate on TikTok. *Studies in Conflict and Terrorism*, 46, 752-765. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2020.1780027>
127. Williams, H. V. (2020). *Catfishing and online identity management* [Doktorski rad]. Faculty of the California Scholl of Professional Psychology. Alliant International University Fresno.
128. Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding to the Challenges of Online Social Aggression, Threat and Distress* (2nd ed.). Research Press.
129. Wong, R. Y. M., Cheung, C. M. K. i Xiao, B. (2018). Does gender matter in cyberbullying perpetration? An empirical investigation. *Computers in Human Behavior*, 79, 247–257. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.022>

130. Wright, M. F. (2015). "Cyber Victimization and Perceived Stress: Linkages to Late Adolescents' Cyber Aggression and Psychological Functioning". *Youth & Society*, 47(6). <https://doi.org/10.1177/0044118X14537088>
131. Xu, Y. i Trzaskawka, P. (2021). Towards Descriptive Adequacy of Cyberbullying: Interdisciplinary Studies on Features, Cases and Legislative Concerns of Cyberbullying. *International Journal for the Semiotics of Law*, 34, 929-943. <https://doi.org/10.1007/s11196-021-09856-4>
132. Yen, C., Chou, W., Liu, T., Ko, C., Yang, P. i Hu, H. (2014). Cyberbullying among male adolescents with attention-deficit/hyperactivity disorder: Prevalence, correlates, and association with poor mental health status. *Research in Developmental Disabilities*, 35(12), 3543–3553. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2014.08.035>
133. Zovkić, D. (2015). *Nasilje na internetu* [Diplomski rad]. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet.
134. Župančić, M. (2017). *Prevenција i edukacija djece i mladih o elektroničkom nasilju* [Diplomski rad]. Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji.